

„mieu“) — Au nu ești Mare voeasă (= „voioasă“) — să mă vezi de sară în casă -- Să săzū (= „șezi“) cu mine la masă? — Ba s[ă]ntū frățică bucurosă — Da măicuța nu te lasă — Iară de-i mai șede la noi — Până s[ă]ntū dragostele noi — Să săzū (= „șezi“) vo trii patru zile — Până ță (= „ți-i“) vine (= „veni“) în fire — Nu să-ț vie frățică în minte — Că așe simtū dragostete — Iuță dacă ești vecina n[ō]astră — Ives | te-te (*sic* = „ivește-te“) pe fer[e]astră — De vezi fețișoră n[ō]astră. — Lele-i rumse — De-i greisă: — Iacătă-mă c-a[m] vinitū — Pe fer[e]astă m-amū ivitū — Fețișoră ți-amū văzutū — Iară de ai ceva a face — Vino frățică mai încoace. *Eu măiu!* N. Drăganu. 182 v

Conjuncțiile de și dacă.

(Un capitol de sintaxă românească).

1. De.

De conjuncția *de* și de deosebitele ei înțelesuri s'au ocupat atât filologii români, cât și cei streini, fără însă a le explica în mod acceptabil.

Philippide, *Principii de istoria limbii*, I, Iași, 1895, p. 52 o derivă din prepoziția *de* „despre, în ce privește“. „Acest înțeles al lui *de*“, spune el, „s'a întins tot mai mult, până când a devenit mijlocul principal de exprimare al acestui raport nu numai pentru cuvinte, ci și pentru propoziții: de mine (în ce mă privește pe mine), de cutare lucru (în ce privește cutare lucru), de va veni (în ce privește faptul că va veni), de George este om de treabă (în ce privește faptul că George este om de treabă), etc. Și propoziția a primit la o asemenea construcție ori forma propoziției principale, ca în exemplele de mai sus, ori pe aceea a propoziției subordonate subiective cu *că*, „și deca se sfârșiră aceaste“ Vor. VII, 3 (Primitiv: și în ce privește faptul că se sfârșiră aceaste) . . .“

T. Raica, *Studii literare*, Ploești 1897, p. 145—162, dă un studiu monografic asupra prepoziției *de* după metoda urmată în *Magnum Etymologicum* al lui Hasdeu. În partea din urmă (p. 156 ș. u.) se ocupă și de „*de* ca pronume“ (relativ, și „ca conjuncție“, socotind că aceste funcții ale lui *de* s'au desvoltat când

acesta „a luat, într'o situație oarecare, locul adverbului *ca* (quam)“. . . „Astfel, zicem: a trata *de amic*; a lua *de bani* buni; a trece *de om* bogat; a fi vestit *de frumos* etc.; ital. *egli è trattato da amico*; span. *aquella es celebrada de hermosa*; fr. mod. *traiter qqun de fourbe*. În toate aceste exemple, *de* este pus în loc de adv. lat. *ut* și românescul *ca** (p. 156).

După H. Schuchardt, *Litbl.* 1892, p. 204, *de* din exemple ca: *veni vreamea de născu pruncul*; *am voit de o am făcut de isnoavă* ar fi o amestecare a lat. *de* cu slav. sudic *da* cu însemnarea „dass“.

Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 560, p. 604—5 (cf. și § 644, p. 692) nu crede în această explicație, deoarece nu se poate vedea cum s'ar fi putut produce acest amestec. Din punct de vedere al sensului crede că se potrivește mai bine turc. *de* „und, auch“, care după G. Meyer, *EWA*. s. v. *de*, ar fi și la baza alb. *eđe*, *eđè*, *de*, dar adaugă că nu e exclus ca particula albaneză să stea în legătură cu s.-cr *ha*, gr. *γε*, slav. *že* și ceea ce mai dă B. Delbrück, *Vgl. Syntax*, v. II, p. 498 ș. u., iar atunci *de* e un împrumut albanez în românește sau un rest traco-dacic. Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904, pp. 13—43, tratează amănunțit conjuncția *de* cu toate înțelesurile ei, pe care încearcă să le explice pornind de la sensul lui și consecutiv. În o notă pe p. 13 respinge originea turcească a acestei vechi conjuncții, căci e imposibilă din punct de vedere istoric și cultural. Împrejurările arată că *de* aparține tezaurului străvechiu al limbei române; nu poate hotărî dacă *de* a intrat de o parte în limba română ca element traco-dacic, de altă parte în albaneză ca element iliric, ori dacă în aceasta din urmă ar fi element turcesc.

Cercetările lui Dimand se unesc într-o parte cu cele ale lui Kr. Sandfeld-lensen, *ZRPh.*, XXVIII, p. 11 ș. u., ceea ce constată și acesta în darea de seamă pe care o face despre lucrarea lui Dimand în *ZRPh.*, XXIX, pp. 732—744. Tikfi, *DRG.*, p. 514 se asociază la cele spuse de Meyer-Lübke și Sandfeld-lensen.

Pentru a ajunge la aceste rezultate, savanții streini amintiți au pornit, cum am spus, de la înțelesul consecutiv al lui *de* care e identic cu al paratactivului *și*.

În adevăr noi avem parataxa cu *e* (în limba veche), care

are sens adversativ (= „iar“) și cu *și* (în limba veche și actuală), care a ajuns să aibă sens consecutiv încă din cele mai vechi timpuri

Iată câteva exemple caracteristice atât pentru unul, cât și pentru cellalt: 1°. *E* (corespunzând lat. *autem*, gr. *δέ*, sl. a. *ѣ*, uneori și gr. *πλήν*): *Măniiați-vă și nu greșireți, e ce grațiți în înremile voastre la straturile voastre milostiiți-vă* (Candrea, *Psalt.* 5/5; Bianu, *Ps. Sch.* 9). *Cu mâna mîa zidiu omu, e voi în groapă mă pusetu* (Hasdeu, *Cuv.* II, 364). *Ce voi deprinset nă-ravorile lut, e al mieu năravu l-oți urătu și lepădatu* (*Cod. Tod.* 224). 2°. *Și* („așa că“, „ca să“, „să“, „de“): *Eu chie maiu și audzi-me, Dzeul mieu: pleacă ureachia ta mie și audzi cuvintele mele* (Candrea, *Psalt.* 23/3-4; Bianu, *Ps. Sch.* 40—41); cf. și actualele: *îi dete o sticlă și bău, porunci și făcū ș. a. m. d.* Acest *și* consecutiv este atât de întrebuițat încât în regiunea Bihorului, pornind din sintagme ca *trabă și margă* = »trebuie și (= „astfel“, „așa că“, „așadar“, „deci“) *margă*, iar apoi »trebuie să meargă«, a putut să primească funcțiunea ipotactică a lui *să* de la conjunctiv, în sfârșit să ajungă numai un semn al conjunctivului (v. exemple la G. Weigand, *Jahresbericht*, IV, 1897, p. 301 și Hetco György, *A berettyómenti román nyelvjárás*, Beuiș, 1912, p. 33).

Avem și exemple cu *și să* (= „ca să“) încă din sec. XVI: *cine da-mi va arepi ca porumbilor, și se sboru se răpaosu?* (Candrea, *Psalt.* 104/11—12; Bianu, *Ps. Sch.* 167—8). *Vine domnul robilor acolo, și să întreabe cu nușii de cuvinte* (*Ev. lui Radul Gram.*, Mat., 25, 19). *Și au pare-ți că nu pociu ruga acmū tatălū mieu, și înainte să-mi pue* (cor. gr. *καὶ παραστήσει*) *mai multū de doasprespre-zeace legheoane de îngeri?* (*id.* Mat., 26, 53). — Sec. XVII: *Să eși afară până nu sosește putearea Chaldeilor, și să nu te cuprinze și pre tine* (Gaster, *Chr.* I, 147). *Au venitū fiūl omēnescū, și să măntuească ce eră peritū* (*id.* I 127).

Și cu sensul consecutiv se întrebuițează și în dialectele din sud, cf. arom.: *Perpillița, ca să nu lă frângă hătărea, tr'oară luă și-și asguni paturilli cărn* (Obedenaru, *Texte macedo-române ... de la Crușova*, publ. de I. Bianu, București, 1892, v. II, p. 45/1). *Ea du-te la pap-aușlu ațela ... și strigă-l' acșife* (P. Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905, p. 3/20). *Li lo muma lo-Arăp-ș-li măcă, țe si-l' se-acață* (*id.*, 3/27). *G'ine ma Arăplu vrea ș-l'*

află nă năcă acățătură al Andruș ș-lu măcă (id., 4/2). Diznōū z-băgă pre-alăgari și căt ađumsi tu hoara li mul'ari oărfâni, iși aestă și-l' deadi ș-niclu fičor țe-aveă... (id., 33/13) ș a.

Pe și consecutiv îl avem comun cu limbile slavice balcanice (srb. *te*, bg. *ta*), cu neogreacă (*καί*), albaneza (*e*) și cu dialectele italiene sudice (*e* < *et*; *a* < *ac*)¹. Punctul de plecare pare a fi greceasca, unde e foarte vechiu, de aici s'a întins mai departe.

Cum se vede însă din exemplele românești citate mai sus, din cele date pentru limba greacă și neogreacă de Dimand *o. c.*, § 36, p. 40—41, pentru sârbă și bulgară de Leskien, *Archiv f. sl. Philol.* XXII (1900), p. 1 ș. u. (cf. Dimand, *o. c.*, § 37, p. 41), pentru *e* albanez de Dimand, *o. c.*, § 35, p. 41—42, pentru dialectele siciliene și italiene sudice de W. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 546, p. 588, Ascoli, *Un problema di sintassi dialettale* în *Arch. glott.* XIX, p. 457 ș. u. în adausul din XIX, p. 457 ș. u. și în adausul din XV, p. 223 ș. u. (cf. Dimand, *o. c.*, § 38, p. 41—42), din înțelesul original de și nu s'a dezvoltat pentru corespondentele acestuia decât acel consecutiv, final, relativ, obiectiv și atributiv. Dar *de* mai are și sens temporal, condițional, cauzal concesiv, iar dezvoltarea acestor sensuri din și nu se poate explica decât cu mare greutate și în mod cu totul artificial. Cât privește pe albanezul *de* și compusul cu *e* (< lat. *et*) al acestuia *edê*, *edê*, el are, cum vom vedea, aceeași dezvoltare semantică ca a lui *de* românesc, în urmare nu poate fi element turcesc, ci trebuie să aibă la temelie sa același element latin care a dat naștere și conjuncției românești. Compunerea lui cu *e*, care și ea e de origine latină, dovedește același lucru.

Atât la explicarea albanezului *de*, *edê*, *edê*, cât și la aceea a românescului *de* trebuie să plecăm de la sensul temporal.

E știut că prepoziția *de* se întrebuițează pentru a însemna punctul de despărțire și plecare, începutul, nu numai în spațiu, ci și în timp. Această funcțiune în sens temporal și-o are *de* de la originea sa, arătând încă în latinește: 1°. o durată de timp care începe de la un punct oarecare (cf. *de medio potare die*

¹ Cât privește pe mgs. *unde* „und“, care a ajuns să aibă sens ipotetic, concesiv, relativ, cauzal și temporal (cf. L. Tobler, *Germania*, XIX, p. 92 ș. u.; Kr. Kraus, *Über die mittelhochdeutsche Konjunktion unde*, în *Zeitschr. f. deutsches Altert.* XLIV, p. 149 ș. u.; Dimand, *o. c.* § 39, p. 43), el poate fi citat ca o paralelă interesantă, dar n'a putut influența întru

la Apuleius; *de nocte abii piscatum* la Cicero; *de tertia vigilia* la Caesar, ș. a.); 2°. un moment de timp care urmează imediat după altul „inde ab, post, statim post“ (cf. *non bonus somnus de prandio* la Plautus; *diem de die* la Livius; *Tacitus refert Pompeium Magnum de Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse* la Tertullianus, ș. a.¹).

Iată și câteva exemple românești: *Și de-aceea de-azi nainte poți să nu mă mai întrebi...* (Eminescu, *Poezii*, 205). *Dă azi înaintea eu să fiu în locul tău nepotul împăratului* (Creangă, *Povești*, 206). *L-am slujit de mititel* (Gaster, *Chr.* II, 292/8). *Noi de copii ne știm* (Coșbuc, *Balade și idile*, 54). — Arom.: *Di oara țea-puîl'lu nu-l' dădeă bană a featil'eî iu z-dufeă* (Papahagi, *Basme* 35/11). Pentru d.-rom.: *zi de zi* (care se găsește și în *Cod. Vor.* 170/8), cf. arom. *dzuă di dzuă* (id. 292/30). — Istr.: *de când aț omu falē?* (*Jahresb.* I, 138/13) = „de când îți lipsește omul?“

Deși astăzi îl simțim pe *de* cu înțelesul de „spre“, „cătref“, „tot“, „din momentul în care se va începe, va fi“ a însemnat el la început și în *de seară*, *de primăvară*, *de iarnă* ș. a. m. d: *Dar de* (= „din momentul în care va fi“, apoi „cătref“, „spre“) *seară vin la voi să-ți dau gura înapoi* (*P. Pop.*); forma articulată *de seara* și *de cu seara* ne păstrează mai bine înțelesul original al lui *de*. Tot așa sânt: *N'ar fi avut cine să mi-o lipească [casa cu lut]...*, și *de iarnă am fi degerat de frig* (Fundescu, *Basme*, 81). *Tot într'acel an, de primăvară, în postul cel mare, trecut-au un sol mic de la Leși la Poartă* (Neculce, *Let.* ² II, 263).

Tot temporal trebuie înțeles *de* și în vechiul și regionalul *de-acii(a)*: *Unul gustă selină, de-aciiă ș'altul și ș'altul* (Hasdeu, *Cuv.* I, 354). *Și amu deaciia cu bucurie ne[s]fârșită bucura-se-vor, și de-aceiia nemică greață nu vor aveă, nice măhnire* (*Cod. Tod.*, 227). *De-aciiă înfocară un coifū de her și-î pusără în cap* (Dosoșteiu, *V. Sf.*, 1 Sept., ap. Tiktin, *DRG.*). Numai trecând prin înțelesul temporal (cf. *Că dracul înviță omul întâiu cu trufa, deci cu beția și cu râvniia și cu curviia...*, *Cod. Tod.* 228) a putut ajunge localul *deci* (< *de + aici*) să primească: 1°. o funcțiune conclusivă = „în urmare“, „așadar“ (cf. *[Unchiașul] răspunse trimișilor că: cine are trebuință, să vie la dânsul. S'au sculat*

¹ Exemplele sânt date după *Thesaurus linguae lat.* vol. V, fasc. col. 64--65.

deci împăratul și împărăteasa și s'au dus la unchiuș acasă, Ispirescu, *Leg.*², ap. Tiktin, *DRG.*); 2°. copulativă = „apoi“, „și“, „iar“, întocmai ca și gr. δὲ, p. sl. že (cf. *L-au poftit pe sol la curtea domnească la cinste. Deci acel sol se ținea prea mare, Let.*², II 365, ap. Tik. *DRG.*). De-aici se ține și sintagma lui *de cu oară* (< hora) întrebuițată pentru a răspunde la întrebarea *de câte ori?*: *Și de trei ori grăiră lul* (Gaster, *Chr.* I, 2); *de trei ori cu bani o'upleă* (*id.*, II, 294); *l-ar fi sărutat de o mie de ori* (Eminescu, *Nuvele*, 88). Arom: *Ț am dzăsă de ahâte ori . . .* (Weigand, *Ar.* II, 228). — Megl. *Ancă di nă oară si joc* (Weigand, *VI.-Megl.*, 71).

În această sintagmă *de* nici nu mai are funcțiunea de prepoziție, ci pe aceea de adverb cu sensul „din momentul în care s. de când s'a început“. Ca *de* latin și romanic¹ să se simtă adverb a contribuit mult analogia lui *ante* și *post*, iar pentru trecerea prepoziției în adverb cf. exemplul: *eu sânt pentru, tu ești contra* ș. a.

Din acest adverb temporalul pus în fruntea unei propozițiuni s'a dezvoltat conjucțiunea temporală *de* cu sensul „din momentul în care, de vreme ce“, iar din sensul temporal celelalte sensuri ale acestei conjucții. În dezvoltarea celorlalte sensuri a avut mare rol locul pe care l-a ocupat propozițiunea secundară. Dacă propozițiunea secundară a precedat, *de* s'a înțeles temporal, condițional, concesiv și cauzal, dacă a urmat, s'a înțeles mai mult consecutiv, final, relativ, atributiv și obiectiv.

Dar să lăsăm să ne lămurească exemplele însăși, deși gruparea lor după sensuri nu e totdeauna cu puțință din pricina că trecerea de la un sens la altul e aproape neobservată, așa că adeseori nu putem spune cu siguranță dacă avem a face cu unul ori altul dintre ele.

10. Temporal: *De* (= „din momentul în care“, „cât ce“) *venrără cătră elu, dzise cătră 'nșii* (*Cod. Vor.* 18—8). *De* (= „din momentul în care“, „cât ce“, „când“, „cum“, „dacă“) *trecură oarecare dzile, . . . deștinsără-se . . . cumu se sărute Fistu* (*id.*, 68/4). Tot așa sânt: *Și de vădzü celü împărat acèle, și mânia-să* (Hasdeu, *Cuv.* II 149). *Și de vădzü sfânta Veneri că nu se poate apropiă . . . ia luo apă* (*id.*, 150). *Oh săracilor! cumü v'ați înșelat de n'ați crezut că voiü naște pre Hrist* (*id.* II 322).

¹ Cf. fr. *du matin au soir; de mémoire d'hommes.*

Astăzi e mai obișnuit în poezia populară decât în povești, ceea ce arată că sensul începe a fi considerat arhaic: *Atunci vodă, de-l vedeà, ce din gură că-i ziceà?* (Teodorescu, *P. pop.*, 525 b). *Pe drum mare de-mi plecà, pân' la temniț ajungeà* (id. 527 b). *Bădiuleasa de-l vedeà, Bădiuleasa ce-mi făceà?* (id. 544 a). Paralel cu când și *deaca* îl găsim în: *Fetele, deaca-i vedeà, fetele de-i auzià, reci fiori le coprindeà* (id. 551 a). *Rece la gât când simțîà și puțin de se mișcà, sfoara de pe gât săreà* (id. 540 b). De bună seamă temporal a trebuit să se înțeleagă la început *de* și în a r o m.: *Adžun fui ș-nu ř-deditù mănçu; șă sitos fui di* („din momentul în care“, „de vreme ce“. „dacă“) *nu ř-deditù tr s-biau* (Cod. Dimonie în *Jahresbericht*, IV, f. 1 a ms., 1), ca și în albaneză: *i šoi, fotit eđè u-kumbisne è flijne* (Holger Pedersen, *Albanesische Texte mit Glossar*, 1895, 60/17, ap. Dimand, o. c., § 35, p. 39) = „ei stânseră lumânările din momentul în care s. de vreme ce, de“ apoi „și se puseră și dormiră“.

2°. Din sensul temporal s'a desvoltat în mod firesc sensul condițional (cf. *deoarece* < *de-oară-ce*, *de vreme-ce*.) Uneori nici nu putem deosebi bine condiționalul de temporal: *Și de-ți* (= „din momentul în care“, „dacă“ temporal, apoi condițional) *va luà vășmântul și cămașa, nu-i apără* (Coresi. *Tetraev.*, ap. Cipariu, *Cr.* 12). *Ferește-te de trufie, măcar de* (= „din momentul în care, „dacă“ temporal, apoi condițional) *ești la cinste mare* (*Fiziologul* ms. a 1777 publ. de Gaster, *Archivio glott.* X, 284/11). Tot așa sânt: *De ești năzdrăvană, Și de-a fi să mor...* (Alecsandri, *P. pop.* 2). *De-ți sânt drăguliță, Soție de vrei, De vrei să mă iei, Mă scoate din stâncă* (id., 15). *Să nu care cumva să le gătești plocon, că nu primesc. Dânșii dă nu țe-or da fie dar* (Jipescu, *Opinc.*, 101).

Găsim însă din timpurile cele mai vechi și exemple care nu pot fi interpretate decât condițional: *Se nu taci de mere, de nu cându veri tăca de mere și podobi-me-voiu celora ce deștingu în groapă* (Candrea, *Psalt.* 47/5-7; Bianu, *Ps. Sch.* 80-81; cor. lat. *ne quando*, gr. *μήποτε*). Foarte des e condiționalul de la Ispirescu, astfel, *Leg.*² 15/29; 157/34; 307/16; 397/5 etc. *Vru să ocolească și el de o puteà și să nu-i zică pe nume* (D. Stănescu, *La gura sobei*, Bibl. p. toți, 27/1). *D'aci nu știi de m'oiu mai întoarce* (id. 91/5). *De mi-i drag, de nu mi-i drag, nu pociu spune peste saț* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 157/4). *D'acolo s'a luat*

din cârciume 'n cârciumioare să 'ncerce vinul de-i tare (Teodorescu, *P. pop.* 545 a). Spre a vedeà de poate face ceva dintr'însul (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, ed. Minerva, Buc. 1902, p. 44/8). Te-a întrebà de nu mai știi de vre-un leac (Sbiera, *Pov.* 27/23). În arom. de cu sensul condițional e relativ rar: *an-gațiri frațli manaintea, și z-videm di vă li dau* (Papahagi, *Basme*, 33/34).

Prin *cum* pus înaintea lui *de* în propozițiunea secundară se exprimă nedumerirea în privința putinței producerii acțiunii exprimate prin predicatul acesteia: *Numai astfel se poate înțelege cum de vine Constantin Porfirogenitul să pună confiniile Pecenegilor din Moldova către Ungaria la miază-noapte de Unguri* (Conv. Lit. XIX 328). Se întrebuintează mai ales după *a întrebà, a se mirà, a nu puteà crede ș. a.*: *Rău m'ai scos, dragă, din fire . . ., mult mă mir cum de m'ai scos* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 61). — Arom.: *Di nă oară Andreiu se-alăxi tu fată, cum di-l pinse ațel din vale, di ș-deade zborlu si-l' da fiçorlu* (Papahagi, *Basme, aromâne*, 1/24).

Prin punerea lui *ori* (< *voles*) înaintea lui *de* sensul propoziției secundare condiționale se generalizează: *I-au întrebat de se plătesc boi ca al lui în târg* (Sbiera, *Pov.* 2/9). Mai obișnuit e *ori* după *întrebà* (id. 18/21; 27/2 jos, 244/12) *cere* (id. 5/10); *vedeà* (id. 9/3); *ști* (id. 17/29); *a se încredința* (35/34) ș. a.

Prin întrebuintarea la fel a lui *doară* (< *de oară* după Candrea-Densusianu) propozițiunea secundară condițională capătă un sens potențial-ipotetic: *Urcă-te leică într'un copaciu mare și te uită în toate părțile, doară de vei vedeà ceva așa care să semene a sat* (Ispirescu, *Leg.*² 336). *Hai c'am găsit d'o hasnă, doar' d'om câștigă ceva* (Teodorescu, *P. pop.* 588 b.). *Apucase de se duceà mereu (la horă), doar de și-o puteà mărità odorul* (Stăncescu, *La gura sobei*, 46/9). *Feciorul împăratului făcuse așa că doar de o veni și fata minunată* (id., 51/9).

O propozițiune secundară ireală, care începe cu *de* temporal-condițional, dar căreia-i lipsește propozițiunea principală, exprimă dorința ireală: *Codrile, frunză rotundă, de mi-ai da puțină umbră* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 327/2). *De ț-ar fi secat mâna, când mi-ai pus tu cununa* (378). Des obișnuită e formula: *de-ar da Dumnezeu!*

3°. Din *de* temporal și condițional s'a dezvoltat cel *concesiv*: *De* (= „dacă, chiar dacă“, „cu toate că“) *m'ar pune pe-un cărbune, ibovnicul nu-l voi spune*. (Pann, *Pov. vorbeii*, I, 10/6; Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 10). *Găina, de* (= „din momentul în care“, „dacă“, apoi „cu toate că“) *e pasăre, când bea apă, tot se uită și ea la D-zeu* (Ispirescu, *Leg.*, proverbe, ap. Tiktin, *DRG.*). *De-oiu* (= »chiar dacă«) *fi moartă de beteagă, mi-oiu face inima întreagă și'oiu rugă . . .* (Pann, *Pov. vorbeii*, *ibid.*). În exemplul a r o m.: *nu amintă fitșori, di părăclăsi dumnidzău s amintă ună feată de ași eră și frunză di dafne* (Weigand, *Ar.* 125/1) partea din urmă trebuie interpretată »chiar dacă ar fi o frunză de dafin«.

De »cu toate că, de și« se leagă nu numai cu condiționalul ci și cu indicativul (prezent ori viitor), dacă în propozițiunea secundară se exprimă fapte reale: *Turturea de-i turturea, și tot face-și voie rea* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, I, 454). *Că de-i mic și ghemuit, are fața de'ngrozit, și de-i mare cât un ghem, Turcii toți de el se tem* (Alecsandri, *P. pop.*, *Ghemis*).

De concesiv e obișnuit mai ales în legătură cu *și*: *Sântă cuvinte elinești . . . care unele nici la lexicoane nu să află, altele, de să și află și să înțelegă, iară . . . nu potă . . . veni la tălmăcită* (*Bibl. rom. veche*, I 368, pref. *Mineiului* din 1698). *Celă ce va creade în mine, de va și muri, fi-va viu* (*id.*, I 248). *De m'ai scăldă și 'n vinars și tot trebui să te las* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, ap. Tiktin, *DRG.*). Din împrejurarea că și urmă de obicei imediat după *de* a rezultat compusul *deși*. Iată câteva exemple din cele date de Tiktin, *DRG.*: *De și ești diavol, dar țe tigva goală* (Pann, *Pov. vorbeii*; Gaster, *Chr.* II 361). *Dar, de și am avut deplină satisfacțiune, însă n'a trecut mult și m'am convins că nu câștigasem nimic cu schimbul [mitropolitului]* (Ghica, 389). *Căci de și eră necontenite jalobele obștiei pentru jefuirile lui Moșoc, Lăpușneanu sau nu răspundeă sau nu le ascultă* (C. Negruzzi, 122).

Concesivul e mai pregnant dacă se întrebuintează în legătură cu *măcar*, *chiar* ori *cât*:

a) *Măcară de* (ὄφελον) *s'ar îndreptă căile mele, ca să păzesc dreptățile tale* (*Biblia 1688*, Ps. 118, 5). Impreună cu *și*: *Măcar bine de-l și chinuești și-l bați . . ., este pentru bunătatea [= binele] calului*. (*Mărg.*² 4 b, ap. Tiktin, *DRG.*). Cf. *măcar să*:

Treble care ți-le-oiu face eu, nu le-a face altul, măcar să fie cu stea în frunte (Creangă, *Op. compl.* III 15, ap. Tiktin, *DRG*). *D-zeu . . . toate le primește, măcară și ca mai sărăcești și mai mici să sânt darurile noastre* (Cazania 1580, Cipariu, *Cr.* 36).

b) *Și mă lasă . . . , să-mi petrec cu cin' mi-i drag, de m'ar duce chiar în Iad* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, I 23). Se poate spune și: *chiar să mă ducă în iad*.

c) *Omul d'ar fi cât de bun, vinul îl face nebun* (Pann, *Pov. vorbeii*, I 93/5). Uneori *cât* se pune în fruntea predicatului care se repetă: *Soacră, soacră poamă acră, de te-ai coace cât te-ai coace, poamă dulce nu te-ai face* (id. III 4/8).

4°. *De temporal* se poate interpreta și în sensul „că“, „căci“, „pentrucă“, „fiindcă“, deci *cauza* 1: *Se vede că tot mai ai o leacă de noroc, de-ai nimerit* (propriu „din momentul în care“, „dacă“, apoi „că“, „fiindcă ai nimerit“) *tocmai la mine* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toți, II 58). Tot așa se înțelege: *Se vede că vr'un blăstăm al lui Dumnezeu, nu altceva, așa trebuie să fie, de nu ai parte de ceea ce cauți* (id. II 60). *Mare a fost taina durerilor tale, de-ai lăsat în lacrimi, de-ai lăsat în jale patrie, soție, rude și copii* (Alecsandri, *Suvenire*, Bibl. p. toți, 461). *Știa că a făcut un păcat de a călcat pe moșia slutului* (Ispirescu, *Leg.* 43).

5°. *Din de temporal* s'a dezvoltat și *de consecutiv* cu înțelesul de „și“, „așa că“, „încât“ supt influența propozițiilor construite cu *și* consecutiv. Trebuie să pornim de la exemple ca: *Și răpită fu corabia de* (propriu „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“) *nu pute se potrivească se vântului* (Cod. Vor. 87/2). *Voiu deșchide ceriul de* (propriu „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“) *voiu lăsa o ploae* (Hasdeu, *Cuv.* II 48). *El se tot întorcea de* (propriu „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“) *se uită înapoi* (Ispirescu, *Leg.*² 36). *O leacă [a lipsit] de* (propriu „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“) *n'ai pățit și tu ca dânsul* (Creangă, *Op. compl.* Bibl. p. toți, III 11). *Ce ai uitat de* (= „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“) *te-ai întors înapoi?* (id. IV 5).

Tot așa-l găsim și în dialecte. A r o m.: *Lu l'a di-l ducă la protlu a loră* (Cod. Dimonie în *Jahresbericht*, IV, f. 286/16; cf. și 11/16; 28/16; 28 b/8 ș. a. m. d.). *Domnu su a agrului va s aibă luată păradz cu toc di ș acumpără ațel agru* (Weigand,

.Ar. 119/17). *Luludzli n̄ mușatile, ți me r̄aset de durr̄iŃ di n̄ judzi bunlu n̄* (id. 125/4). *Se-asp̄ar c̄p̄arle dir̄iŃ fug.* (Papahagi *Basme arom̄ane*, 26/20). *Tat̄a-su, l'dz̄ase, c̄ er̄a n̄aște agru-oamin̄i, țe c̄lcar̄a l̄ocurle aeste, t̄al'ar̄a, v̄at̄amar̄a, asp̄arsir̄a lume mult̄a și dispul'ar̄a tuŃi avuŃi'i, di pl̄andzēa h'il'i tu p̄an'tica mum̄anilor di jalea ș-dipirarea, țe o-f̄atēa* (Papahagi, *Basme arom̄ane*, 337/3). *Lo calea c̄atr̄a acas̄a-l', h̄ariòs, c̄a vru Dumnidz̄a, di așunise s̄an̄atos si-și vead̄a p̄arințal' și nveasta* (id. 1/14). — Megl. *Moașa . . . le dupu ea și liunca cu micu di si duc la val̄i* (P. Papahagi, *Meglenu-Rom̄anii*, Partea I, București, 1902, 105, 11 jos). Mai des se întrebuinteaz̄a de în acest sens după verbele care însemneaz̄a *a merge, a veni, a duce, a se duce*, ca și în arom.: *Moașa . . . se duŃi di li prișteța vaŃili* (101, 2). *Si duŃi un̄a bab̄a moaș̄a . . . di afl̄a un̄a jel'ic̄a din apu* (101, Nr. 60, 1). *Și-ũ le c̄ac̄iua și-și vini cas̄a di-l'i-ũ puni lu micu* (109, 6). *Si toarn̄a di le treŃ t̄ac̄iuŃi prinș̄i* (101, 11). *La le cas̄a și la duŃi di la leḡa . . . an triuș̄a* (104, 2 j).

Cit̄am la acest loc și c̄ateva paralele din limba albanez̄a: *vuri n̄erez ed̄e me sonej kualt* (Pedersen, s. v. *ve*; ap. Dimand, o. c., § 35, p. 39) = „a pus oameni de (»și«, »așa c̄a«) dreser̄a c̄alii“; *me la ed̄e ffeta me te șok'en* (id. s. v. *e*, p. 122, ap. Dimand, o. c., § 35, p. 40) = »m'a l̄asat de (»și«, »așa c̄a«) am dormit cu soŃia sa«; *apofasisi mbreti ed̄e i beri te humbur* (id. s. v. *apofasis*, ap. Dimand, *ibid.*) = „împ̄aratul s'a hot̄ar̄it de (»și«, »așa c̄a«) a considerat-o pierduta“. „Pot s̄a fur oūale unei p̄aseri de (»și«, »așa c̄a«) nu m̄a baḡa de seam̄a“ se zice: . . . *ed̄e zogu mos te degoŃe* (id. s. v. *degoj*, ap. Dimand, *ibid.*).

Acest *de* consecutiv cu înțelesul de „și“, „așa c̄a“, „înc̄at“ e foarte obișnuit mai ales după verbele care arat̄a mișcare (*a alerḡa, a fugi, a se duce, a veni, a ieși, a se st̄ânge, a se cutremur̄a, a se înv̄arti, a se întoarce, a se repezi, a scoate*, apoi *a-i t̄ac̄ai inima, a c̄ant̄a, a zice, a url̄a, a striḡa, a pl̄ânge, a suspin̄a, a r̄ade ș. a*), stare, o trecere din o stare în alta (*a începe, a se face, a adormi, a crește ș. a*), un sentiment (*a se întrist̄a, a se sup̄ar̄a, a se bucur̄a, a se vesei ș. a*): *A visat o bab̄a cum c̄a iarba aia . . . o s̄a se fac̄a pom mare, mare, de are s̄a se înalțe p̄an̄a la cer* (St̄ancescu, *La gura sobei*, 56). *Urlau dobitoacele de ți se f̄acēa p̄arul m̄aciuc̄a pe cap* (Ispirescu, *Leg.*², 7). *Suspina de s̄a-i sparḡa pieptul* (id. 308); cf. a r o m: *Tr̄a-țe pl̄andzi di*

Ń-aspardzi ocul'il' (Papahagi, *Basme aromâne*, 3/15)¹. *Știu că-ți tâcâia (inima) de sta să-i iasă afară din piept* (id. 385). *Cade jos și adoarme mort de puteai să tai lemne pe dânsul* (Creangă, *Op. compl. Bibl. p. toți*, 31). *Fata împăratului se făcù un flăcău voinic de-ți eră dragă lumea să te uiți la el* (Ispirescu, *Leg.*² 30). *Copilul s'a pus pe un plâns de n'a putut nici un vraciu să-l împace* (Ispirescu, *Leg. I*, 2), ș. a.

Cum se vede și din cele două exemple din urmă, de consecutiv se poate pune nu numai după verbe, ci și după attribute care cuprind în sine însușiri care atrag după sine o urmare: *Un lup cu niște ochi turburați... de băgă fiori în oase* (Ispirescu, *Leg.*² 17). *O răpciugă de cal slab de-i numărăi coastele* (Creangă, *Op. compl. Bibl. p. toți*, IV, 13). *Amândoi, senini la față de părea că sunt în viață* (Alecsandri, *P. Pop.*, *Inelul și năframa*).

Aici intră și de întrebuițat în întrebări directe după *ce ai?*, *ce stai?* etc.: *Ce ai cu mine sfinte Sisoe, de mă bați?* (Hasdeu, *Cuv. II*, 289). *Ce ai la sufletul tău de ești tot fără chef și mahnit?* (Ispirescu, *Leg.*², 192). *Apoi ce stai dumneata de vorbești?* (id., 327). *Ce dor greu supune inimioara ta de stai singurică... și nu poți cânta?* (Alecsandri, *Suvenire*, 13). *O țară! ce-ți lipsește de-atât te-ai întristat?* (Bolintineanu, *Legende istorice*, *Bibl. p. toți*, 7).

Deoarece după *cum* trebuie să înțelegem *ai făcut*, *ai ajuns* etc., tot de consecutiv avem și în întrebări de felul lui: *Cum de vii tu la bani de la dânsa?* (Sbiera, *Pov.*, 4). *Cum de n'ași auzit prin ce țară-i răspândit?* (Teodorescu, *P. pop.*, 560a). Adeseori înaintea lui *cum* se prepune *dar* ori *oare* și se postpune *anume* și *adecă*: *Da' cum ai cutezat tu să...?* (Sbiera, *Pov.*, 36). Cf. *Cum ai făcut de ai venit după noi?* (Ispirescu, *Leg.*², 239). *Cum face el de se lipesc picioarele iar la loc?* (Sbiera, *Pov.*, 249). 272). *Cum a făcut de i-a călcat porunca?* (Ispirescu, *Leg.*², 272). *Întrebând-o cum vine de face calul dumitale galbeni?* (Ispirescu, *Leg.*², 100; prin atracție în loc de: *Cum vine calul dumitale de face galbeni?*).

Se întrebuițează des consecutivul *de* mai ales în povestire pentru a arăta ceva neobișnuit: *De frumoasă ce-mi eră se ducea vestea de ea, și vestea și pomina, de la Olt la Craiova*

¹ Aceste exemple explică pe *sparge* din: *pasărea a început să cânte de să se spargă* (Ispirescu, *Leg.*² 397).

(Teodorescu, *P. pop.* 636 a; cf. și 562 a, 577 b, 604 a, 617 b etc.). *Tot ești tu bisericooasă, de s'a dus vestea* (Creangă, *Op compl.* Bibl. p. toți, V 39). — Arom. *Nă pălate tută di soare, di nu puteai s-mutrești, ca-ți lua ocl'il'* (Papahagi, *Basme aromâne*, 281/3).

Am amintit că de multeori e foarte greu de deosebit înțelesul lui *de*, putându-se interpreta același exemplu în mai multe chipuri. Totuși sânt cazuri când la această deosebire sântem ajutați de anumite criterii formale. Un *așa, astfel* ori ceva asemănător pus în propoziția antecedentă celei începătoare cu *de*, ne arată că această din urmă trebuie înțeleasă consecutiv: *Văzură palatul strălucind astfel, de la soare te puteai uita, dar la dânsul ba* (Ispirescu, *Leg.*² 7). *Miile de paseri cântau fel de fel de cântece, așa de duioase, de erau în stare să te adoarmă* (id. 17). *Se zăpăci până într'atâta, de nu știu deocamdată să zică nici două boabe legănate* (id. 387). *Dau într'un ghimpe. Așa, de m'a săgetat pustiul de ghimpe, încât am țipat* (Teodorescu, *P. pop.* 244).

Tot așa e și exemplul următor, cu toate că demonstrativului îi corespunde un corelativ: *Pe locul hotărît se adunase ...atâta lume, câtă frunză și iarbă, de nu se mai putea mișcă* (id. 275). Dacă ar lipsi *astfel* din propozițiunea următoare: *În dreapta și în stânga eră o pădure tot cu de astfel de pomi de îți plăcea să-i privești* (id. 243), *de* ar putea fi înțeles și relativ (= „pe care“).

Prin faptul că după *de* consecutiv urmează indicativul, întrebându-se un timp în care acțiunea e sfârșită, în propozițiunile cu *de* se exprimă că urmarea s'a și produs ori nu, cf. *A băut apă și s'a umflat de a crăpat* (Ispirescu, *Leg.*² 104).

60. De la sensul consecutiv nu e decât un pas până la cel final („ca să“, „să“). Și dovadă că *de* final s'a dezvoltat din cel consecutiv e faptul că cel dintâiu totdeauna cuprinde în sine și ceva consecutiv și în urmare se poate redă prin *și*: *Și așa merse de* (= „de vreme ce“, apoi „și“, în sfârșit „ca să“, „să“ + conjunctivul) *petrecu pe frate-său la groapă* (Ispirescu, *Leg.*², 353). Cu *și* se poate redă *de* final mai ales după verbele care arată mișcare și stare (cf. *ae* consecutiv la 50), apoi după *a pune, a trimite* ș. a. *S'au strâns Țiganii de* (= „de vreme ce“, apoi „și“, „așa că“, în sfârșit „ca să“, „să“ + conjunctivul) *s'au sfătuit* (Stăncescu, *La gura sobei*, 23). Tot așa sânt: *Umbra lui... vine*

noaptea de muncește și chinuește pe bieții... (Ispirescu, *Leg.*² 102). *În toate zilele se duceà la puț de aduceà apă pentru casă* (Ispirescu, *Leg.*² 386). *Atuncea au alergat Pepetea la dânșii de i-au prins și i-au legat în locul boilor la jug* (Sbiera, *Pov.* 11). *După ce se mări, îl puse de învăță carte* (Ispirescu, *Leg.*² 183). *Sus pe vârful, la Petricea, stătea de se odihnea* (Teodorescu, *P. pop.* 478 b). *Trimise slujitori... de aduse pe soru-sa* (Ispirescu, *Leg.*² 183).

Un de final poate trebuie să vedem în arom.: *soru ma mare lo zone de asime și s duse napoi di vindeà* (Weigand, *Ar.* 126/8). *Plinu de bucurie, să veadă frate su... indreptu, se duțe di lu află* (*Jahresbericht*, II, 50, No 29). — Megl.: *si duți àn un cîair ... iundi l'ia legă cal'ili, di pasc àn veră* (Pap., *Megl.*, 106/9). *Și si le popa di la cõtă loșu* (109/23).

Întocmai cum prin *de* consecutiv, așa și prin *de* final avem putința să exprimăm o *actio perfecta* în propozițiunea secundară. *Atunci ea îi dete ceva de (= „și”) bău* (Ispirescu, *Leg.*² 279) exprimă că ceea ce s'a dat a și fost băut, în vreme ce *să bea* s. *ca să beà* nu poate exprima acest lucru.

Desvoltarea lui *de* final este întru toate analoagă celei a lui *să* (< lat. *se, si*) de la conjunctiv, care din condițional a ajuns consecutiv și final în legătură cu conjunctivul, al cărui semn a rămas pe urmă.

Faptul că *să* s'a întrebuițat totdeauna și în sens condițional (ci. *Să veți fi îmblându în tocmelele mele...*, *da-voiu voao ploae în vreme*, Hasdeu, *Cuv.* 1, 6; *Să știu bade că-i veni, Frumos m'aș împodobi Și 'nainte fi-aș ieși*, Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 115), condițional-potențial (*Apoi de, eu zic, cu mintea mea a proastă că pământul să fie mai gras pe lumea asta*, Ispirescu, *Leg.*² 178), nu numai în sens consecutiv (*Dare-ar Dumnezeu o ploaie, să se facă tot șiroaie, să crească vâlcelele și să spele re-lele*, Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 222; *Să-ți dee și sănătate cu luna să nu mai vezi lumina*, id., 286) și final (*Puse la cale să-i gătească merinde*, Ispirescu, *Leg.* 3; *Dă-mă, maică, unde trag, să trăesc traiul cu drag*, Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 273) ori ca simplu semn al conjunctivului (*Atunci împăratul a început să-i făgăduiască*, Ispirescu, *Leg.*²) fără îndoială a contribuit ca *de* să ia desvoltarea semantică pe care am schițat-o mai sus. A putut, ce e drept, să mai contribuie la aceasta și influența slavului *da* întrebuițat cu indicativul, cu sensul de *ut finale* cu conjunctivul, aceasta

cu atât mai mult că timp foarte îndelungat limba slavă a fost limba oficială nu numai în biserică, ci și în stat, iar cele dintâiu cărți bisericești românești, a căror tradiție se resimte și astăzi în limba bisericească, au fost traduse tocmai din slavonește și cele dintâiu acte românești s'au redactat avându-se în vedere modelele slavone¹. Totuși ea nu eră absolut necesară.

De final e și de care se pune între două imperative: *Vino de taie pe ăst dușman al mieu* (Ispirescu, *Leg.*² 9). *Fă bine de înapoiește un leu!* (Creangă, *Op. compl.*, B. p. toți, IV, 91). *Pân' s'o găti mireasa, ia 'ncalică pe roșul, de-ne-arată umbletul* (Teodorescu, *P. pop.*, 523 b).

Pentru a exprima pe *ut finale*, afară de să, întrebuițăm astăzi în limba română de obicei pe ca (< q u a m) să. *Fă-mă peană'n clopul tău, Ca să te umbresc mereu* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 298) și pe pentru ca să, pe care-l găsim și în limba veche: *Nu ăaste rău ca să se bucure de răulū altuia, pentru ca să se pedepsească acela carele are . . .* (Gaster, *Chr.* I, 341/1). *Voiu să-mi scoți mie un ochiu pentru ca să scoți pizmătarefului amândoi* (id. 341/19 jos).

În limba veche însă mai găsim pe cum (< q u o m o [d o]) să: *Sveatul voiniciloru fu, cumu se ucigă fuglii* (*Cod. Vor.* 94/20); cum ca să: *Hristos au luminat beseareca sa . . . cum ca să poată vedea și să cunoască fiecine prețul odoarălor ei* (Gaster, *Chr.* I, 114/9); că (< q u o d) să: *Atăta bucurie vor să simțe sfinții în raiu . . . că să li să pară o mie de ani ca o dzi* (id. I 298/10 jos); cum că să: *Cu scrisoare au făgăduit împăratului cum că după șase luni deșăvârșit învățat . . . pre cocon să-l dea împăratului* (*Ist. Sindipii* 1802, Gaster, *Chr.* II 188, ap. Tiktin, *DRG.* 454); pentru să: *Și le acoperi acolo Dumnedzeu . . . pentru să nu mai vadză răsăpa și prada Ierusalismului* (Gaster, *Chr.* I, 149/14); dreptă să: *Elū dreptă să nu spae boiarii și să nu părăsească jocul, alergă de sfărimă o oglindă* (id. I 61/13 jos); Dosofteiu întrebuițează și pe întru să: *Cându să apropiēa supra miea făcătorii de rău, întru să mănănce cărnile mēale . . .* (id. I. 247; Ps 26/2).

În dialecte situația e cam aceeași: A r o m. are alături de să (si) și pe ca să; lui *pentru să* îi corespunde *tea* (tă, ta) să și *tra* să. În megl. găsim pe *dintru să, dintru că să*. Istr.

¹ Dimand, o. c., § 21, p. 20.

afară de *se* are pe *ke se*, apoi slav. sud. *neka*, *za* și *ke neka*.

Faptul că alături de atâtea conjuncții compuse cu *să* a continuat să se întrebuițeze și mai departe singur *să* cu sens final, a ușurat nașterea și a unui compus al acestuia cu temporalul *de*, a lui *de să*.

În textele cele mai vechi *de* din *de să* își păstrează sensul original temporal: *Dzise miiașulu se lu ducă elu întru plăcu* (= „pâlcu“), și *dzise, cu rane se lu întrîabe, de* (= „din momentul în care“, apoi „ca“) *se înțelegă* (Cod. Vor. 43/11). *Audzi Domnul [rugăciunea mea], Domnul ruga mea preimî, De* (= „din momentul în care“, apoi „ca“) *se sfiiască-se și smentească-se toți vrăjmașii miei; întoarcă-se și rușineadzi-se foarte curundu* (Candrea, Psalt. 8/11; Ps. Sch. 15). *Omul ccla ce nu-și va lăsă lucrul său Sămbătă . . . de* (= „din momentul în care“, apoi „ca“) *să meargă la beserică . . . de* (= «din momentul în care», apoi «ca») *să se roage* (Hasdeu, Cuv. II 47). *Iară te veri întorce în trupul tău la dzua de înviere, de* (= „din momentul în care“, apoi „ca“) *să priimești ce ți e gătitu* (Hasdeu, Cuv. II 328) ș. a.

Cum se vede din exemplele citate, de la *de să* temporal până la sensul de *să*, *ca să*, *cum să* final nu e decât un pas. Nu trebuie decât slăbirea înțelesului temporal al lui *de* pentru ca acel final al lui *să* să ajungă atotstăpânitor în noua sintagmă. Procesul de slăbire a lui *de* temporal trebuie să se fi săvârșit înainte de veacul XVI, căci în acest veac găsim exemple care nu se pot interpreta decât final: *Upov[ă]jieă pre Dumnezeu, de se mântuească elu acum, de va vrea lui* (Evang. lui Radul Gram., Mat. 27, 43). *Mariș preoți . . . învitară gloutele, de să čară Varavva e Isusu să-lu piarză* (ibid. 27, 20).

În limba mai nouă *de să* n'are numai sens final, ci și consecutiv — sensul care i-a rămas totdeauna lui *de* final — și oarecum optativ, mai ales când în propozițiunea cu *de* se cuprind oarecare formule de blestem, jurământ etc.: *Dobândi un drag de copilaș, de* (= „așa că“, „încât“) *să-l vezi și să nu-l mai uiți* (Ispirescu, Leg. 41). *Se încinse o luptă, de* (= „așa că“, „încât e de dorit“) *să te ferească Dumnezeu* (Ispirescu, Leg.² 28; cf. și 308 și 383).

Acest *de să* se întrebuițează mai ales în povestire pentru a arăta că o *să* urmeze ceva neobișnuit: *Se puseră la masă și traseră un chef de să se ducă pomina* (Ispirescu, Leg.² 141). Cio-

banul adormi și trase un puiu de somn până a doua zi, de să se ducă vestea (id. 252). Tot așa sânt și: *Bieții smei țipau de usturime în para focului de să le plângi de milă* (id. 294). *Copilul . . . se făcuse un băiat de să nu te înduri de el* (id. 354) ș. a.

Că *de să* în aceste propoziții este consecutiv, o dovedește faptul că el poate fi înlocuit cu particula consecutivă *încât*, așa *încât*, care se întrebuițează și ea în astfel de propoziții, cf. *Este atât de frumoasă, încât s'o vezi și să n'o uiți în toată viața ta* (Ispirescu *Leg.*² 101); *asa încât* (id. 304, 352 etc.).

Finalul *de să* se întrebuițează în special după verba timendi: *Se temia de Mihail . . . , de să nu se scoale să-i ia în părățiia* (Hasdeu, *Cuv.* I 384). Explicarea se găsește în felul de a se construi cu *de* al acestor verbe (cf. *mă tem, mă îngrozesc, tremur, mi-e frică, mă înfricoșez* ș. a. m. d. *de cineva s. de ceva*), în care *de* are menirea să arate izvorul de unde despărțindu-se vine frica.

De să final a fost considerat ca unitate încă din cele mai vechi timpuri. În urmare înaintea lui s'a putut pune *ca* (< q u a m) și *cum* (< q u o m o [d o]), întocmai cum s'au pus și înaintea lui *să*, ca împreună cu acesta să formeze conjuncțiile *ca să* și *cum să*. Astfel am ajuns să avem și combinațiile *ca de să* și *cum de să*:

a) *Dat-am . . . cartia dumni-meale . . . rugătoriului nostru egumănutului de Tismana . . . spre aceasta ca di să hie volnici și putearnici a ține și a lua den tot venitul* (Hasdeu, *Cuv.*, I, 109, a. 1601).

b) *Sfată făcură Farisei[il] pre Isusă, cumă de elū să-l piarză* (*Evang. lui Radul Gram.*, Mat. 12, 14). Acest complex e obișnuit și astăzi mai ales după expresii de mirare, spaimă, supărare și alte afecte, arătând nu atât faptul, cât mai mult modul producerii acestuia:

li eră milă de tinerețele lui, cum de să se prăpădească o așa bunătate de june (Ispirescu, *Leg.*² 102). *Cum de să se găsește la Ispirescu, Leg.*² după *a se căi* (54), *a căină* (297), *a se căi și a se căină* (106), *a fi supărat* (111), *a fi de ceasul morții de ciudă* (120), *a se da de ceasul morții și mai mult nu* (373), *a fi cuprins de spaimă* (233), *a nu se putea astâmpără de necaz* (280), *a se cjudi în sine* (299), *a se putea minună* (386), *a nu se putea dumiri* (289), *a nu-și putea da seamă* (236) ș. a. Tot așa e și: *începū să o dojenească cu niște vorbe cam luătoare în răs cum de numai să se gândească* (id. 234). *Ei nu se puteau învoi*

cum de Țugulea să ajungă (id. 320). Asemănător, dar cu un *cum*, înțeles mai mult ca adverb decât ca conjuncție, e: *se luară de gânduri bieții ciobani cum de... să dea ei peste o așa pagubă* (id. 397).

Și în limba albaneză găsim un corespondent al româneșcului *de să*: *eðè tε* (unde *tε* e semnul conjunctivului, deci corespunde lui *să*; pentru *è tε*, cf. rom. *și să*): *te tε jap gızmen e mbrettεkut, eðè tε bε netš mberét* (Pedersen, s. v. *vètehe*, ap. Dimand, § 35, p. 40) = „îți voi da jumătatea împărăției de (propriu „din momentul în care“, apoi „ca“) să fii împărat“.

7°. *De* temporal a luat cu timpul un înțeles de pronume relativ din exemple ca: *Ce-ți fu, mare, de* (= la început „din momentul în care“, „de vreme ce“, apoi „care“ „ce“) *fugiși, și fie, Jordane, ce turnași-te înapoi* (Candrea, *Psalt.* 243/1—2; Bianu, *Ps. sch.* 380); pronumele *ce*, care urmează în partea a doua a propoziției, ne dovedește că *de* din partea întâia trebuie înțeles relativ. *Se nu bucure-mi-se vrăjbitorii-mi fără dreptate, de* (= „de vreme ce“, apoi „care“) *urescu mere în deșertu* (Candrea, *Psalt.* 63/15; Bianu, *Ps. sch.* 106). *Tu ești însu împăratul meu, de* (= „de vreme ce“, apoi „care“) *dziseș spăsenie la Iacovu* (Candrea, *Psalt.* 83/7; Bianu, *Ps. sch.* 136). *Cine este de-mi* (= „de vreme ce“, apoi „care“) *ajută la mâncare?* (*Jahresbericht*, III, 288). *Am un cal [iute, strașnic] de* (= „de vreme ce“, apoi „care“) *se duce ca vântul* (Ispirescu, *Leg.*² 262, ap. Tiktin, *DRG.*). După analogia acestor exemple *de* s'a putut întrebuința în sens relativ și în cele următoare: *Erà un om de* (= „care“) *aveà o rană rea* (Hasdeu, *Cuv.* I, 358). *Aveà... o față anume Aftina de* (= „care“) *erà prea frumoasă* (ibid 366). *Și născu un fecior de-i sămână întru tot* (ibid, 375). Se întrebuințează acum popular în Muntenia: *Luptarà ostașii la bătălia dă* (= „care“) *fu cu Turcu* (Jipescu, *Opinc.* 87). Mai ales după *ăl, a, ai, ale*: *Se plângea și al de are, și al de n'are*, (Pann, *P. vorbeii*, I, 145). *Al de știe carte are patru ochi* (Zanne, *Prov.* V, 143). *Al dă omoară broaște face un păcat mare* (*Sez.* III, 25/10).

Ca și relativul *ce, de* se poate întrebuința pentru orice raporturi de caz, însemnând și *al căruia, căruia, pe care, de care, în care* ș. a. m. d. atât în singular, cât și în plural: *am un ou roș de* (= „care“) *crește în pământ* (Gorovei, *Cimilituri*, No. 359). *A făcut tot așa cu unu de* (= „care“) *făcea pâne* (Ștăncescu,

La gura sobei, 76). *Pleacă cu pantoful și inelul fete-i de-i* (= „căreia-i“) *plăcuse* (id. 52). *Și născu-se fecoru den Elena... de-lū* (= „pe care-l“) *chemă pr'insul Romanū pre numele moșu-său* (Hasdeu, *Cuv. I*, 392). *Vedzū maica Domnului... un omū de-l* (= „pe care-l“) *măncă o gadină mare* (*Cuv. II*, 334) ș. a. — *A r o m.*: *Pitrecū oameñ de* (= „care“) *anară luludzī de multe loyie; o rāse cu luludzile di* (= „încât“, „și“) *durñi și el fudzī* (Weigand, *Ar. II*, 125/3).

Intre *de* relativ și cel consecutiv e o strânsă legătură. Uneori nici nu-l putem deosebi bine pe unul de cellalt. Și aceasta dovedește originea lor comună: *Copilū... nu spuse nimănuī nīmica, ce-ș căută treaba... până află vreme și prilej de* (= „și“, „așa că“, „încât“ și „în care“) *spuse părinților... toate lucrurile* (Gaster, *Chr. I*, 171). *Ce le sânt păcatele acestora, de* (= „așa că“, „în cât“ și „care“) *se muncesc într'atât întru întunerec?* (Hasdeu, *Cuv. II*, 318; tot așa la 322). *Veneā o ceată de fii de împărați... pe niște armăsari de* (= „așa că“ și „care“) *mâncau foc* (Ispirescu, *Leg.*², 246). *Are una [piatră] în frunte de* (= „și“, „așa că“ și „care“) *strălucește ca un soare* (Creangă, *Op. compl.*, Bibl. p. toți IV, 32). *Făcū o nuntă de* („așa că“, „încât“ și „despre care“) *se duse vestea peste tot pământul* (Ispirescu, *Leg.*², 332); cf. și: *A făcut o nuntă împărătească de a ținut șapte zile și șapte nopți* (Stăncescu, *La gura sobei*, 54) ș. a. Interesant e exemplul: *Care, măre, s'o află, care de* (= „așa că“ și „care“) *de s'o adună... ca să meargă?* (Teodorescu, *P. pop.*, 609 b), unde prin întrebuițarea lui *de* se înlătură cacofonia care ar rezulta din întrebuițarea relativului după interogativul *care*.

8°. Ca și *să* de la conjunctiv, *de* a ajuns să nu aibă vreo însemnare deosebită, ci numai să lege de propozițiunile lor principale propozițiunile secundare subiective, obiective, atributive ori cu funcțiuni modale. Deși în aceste cazuri *de* se poate interpreta uneori temporal, altădată consecutiv ori chiar final, el se poate redă mai nimerit prin *că* ori prin *să* + conjunctivul.

Leagă propozițiuni secundare:

a) subiective după *a se întâmplă*, *a fi obiceiul*, *a se face* etc.: *S'a tâmplat atuncea de a murit un corăbier* (Dosoftieiu, *V. Sf.*, 29). *Dar al nostru împărat... într'o seară s'a 'ntâmplat pe la noi d'ă înnoptat* (Teodorescu, *P. pop.*, 116 b). *Eră obiceiul de veneau feciorii... de împărat la horă* (Stăncescu, *La gura*

sobei, 49). În ziua de Joia cea mare este obiceiul de iese domnu la biserica cea mare (Gheorg., *Let.*² III, 318.) — Megl.: *Cpn si pugudești di vini n-casă vrin oaspițu* (Papahagi, *Megl.*, 107/9 jos). *Acu si pugudești di vini ăncasă vrin axén* (id. 116/6 jos).

b) α) obiective drepte: *Incepù Aglaida de născù cocon* (Gaster, *Legende inedite, Alexie*, 9/8 jos). *Pentru ce cutezi tu de mărturisești pre alt Dumnezeu?* (Dosoftieiu, *V. Sf.* 20/13). *Dete Dumnezeu de i se împlinî această poftă* (Gheorgh. *Let.*² III 318); cf. și: *dete Dumnezeu în cele din urmă de i se împlinî și această poftă* (Ispirescu, *Leg.*², 393). *Apucase de se duceă, mereu [la horă]* (Stăncescu, *La gura sobei*, 46). *Eu îndrăsnii de venii să-l dobor* (id. 89). *Vitrega întrebă pe copii cum au nimerit de s'au întors* (Ispirescu, *Leg.*² 334). *Oușoare că scoteă și'ncepù de le'mpărțeă* (Teodorescu, *P. pop.* 532 b). *I-a dat Dumezeu în gând de a pus în boloboc... pe junele...* (Ispirescu, *Leg.*² 356) ș. a.

Propozițiunea obiectivă care se începe cu *de* trebuie considerată ca o urmare a dispoziției exprimate prin predicatul propozițiunii principale mai ales când acesta înseamnă a *porunci*, a *îndemnă*, a *face*, a *rugă*, a *lăsa*, a *trimite*, a *zice*, a *pune*, a *ajută* ș. a. m. d.: *Învăță întâiu de-l giunghiară cu sulițe în coaste* (Dosoftieiu, *V. Sf.* 35/3 jos; cf. *învăță să tae capul svântului*, id., 63/2). *Drept' acela poruncit-amă a știuților și învățaților... de au tălcuită sfânta scriptură* (Gaster, *Chr.* I 161/2). *Derept aceaia iarăși porunci de scriseră* (*Bibl. rom. veche*, I 198). *A poruncit de au deșertat sacii de cenușă* (Sbiera, *Pov.* 17). *Porunci de înhămă caii la butcă și porni* (Ispirescu, *Leg.*² 109; cf. și 323, 344, 353, etc.). *Îndemnă Varda pre împăratul de jungheă pre Theoctistă* (Hasdeu, *Cuv.* I, 387). *Și-l face de-și gonî pre muma-sa* (id. *Cuv.* I, 387). *Să nu-i tăere capul, curundu acești oameni toți câtră Dumnezeul ei face-e-va de pleca-se-vor* (id. *Cuv.* II, 155). *Îl făcù de spuse cum are atâta avere* (Ispirescu, *Leg.*² 280). *Întrebă... cu ce putere făcù el de le descoperî ascunsurile* (id. 239). *Zise de-l bătură* (Hasdeu, *Cuv.* I, 372). *Pe Domnul laudară că le-au ajutat de-au ajuns vii nevătămafi* (Ispirescu, *Leg.*² 322) ș. a. Pentru *a pune*, *a trimite* etc., v. exemple la 6°. — Arom.: După *puteă*: *Cum putuși di 'nvițași ahtare băttère mușată cu fluiera?* (Dr. Obedenaru, *Texte-macedo-române... dela Crușova*, publ. de I. Bianu, Buc. 1892, II, 46/1). *Câte lucre grealle eră, ellî*

putea de le adară (Gaster, *Chr.* II, 276). *Aistu căftă di l'i aduseră știflă* (*Jahresbericht*, II, 44 No. 22). *Caftă, di l'i aduseră ună ligătură de verdzi* (ibid., 54, No. 34). — După *băgă* „începe“: *băgă de adără tule* (Weigand, *Ar.* 118, 10).

β) obiective nedrepte: *Pepelea s'au apucat de au rupt bourului coarnele* (Sbiera, *Pov.* 2). *Fiul împăratului . . . se apucă de îngropă cada în pivniță* (Ispirescu, *Leg.*² 260). *S'a apucat de a așezat prin casă* (Stăncescu, *La gura sobei*, 45). *Se apucă de le grijește bine* (Creangă, *Op. compl.*, Bibl. p. toți IV, 13); cf. *mă apuc de lucru*, √ *de mâncat* etc. *Românii crezând a-și asigura libertatea . . . , se puneau de ucideau pe aristocrați* (Bălcescu, *Ist. Rom. sub Mihaiu V. Viteazul*, Buc. 1887, 397); cf. *ei se puseră și îngropară mortul* (Ispirescu, *Leg.*² 374). *M'am învrednicit de am deslegat aceste dumnezești cuvinte* (Hasdeu, *Cuv.* II, 54); *mă învrednicesc de cinste*, √ *de laudă* etc. *Se lăsară, deci, de le puse pe acestea lui în spinare* (Ispirescu, *Leg.*² 157). *Mulțumesc împăratului că . . . a stăruit de ne-a făcut oameni* (id. 283) ș. a. — Arom. *Perpillița criscu și agiumse di se fețe gione de șesprădzețe di aâni* (Obedeneru II, 14/1).

c) atributive (cf. și 70): *Cum au fost vreamea lui Valaam, de au grăit măgariul cu glas omenesc. așijderea și aiča* (Gaster, *Legende inedite, Plachida*, 261 jos). *Are obicei de aruncă buzduganul* (Ispirescu, *Leg.*² 85). *El cugetă că ce să fie pricina de le-a zis tată-său să-i păzească mormântul* (id. 254). *la spune-mi, flăcăule, ce este cauza de cântă pasărea măiastră, cum pui tu piciorul în biserică?* (id. 299). *O întrebă care să fie pricina de stă tristă* (id. 326) ș. a. În toate aceste exemple originea temporală a lui *de* este evidentă în urma împrejurării că el poate fi înlocuit nu numai prin *că*, ci și prin „de vreme ce“ ori chiar prin „când“.

d) cu funcțiuni modale apropiate de cele de obiect, la origine însă evident temporale: *S'au îndurat Dumnezău dintru mila sa de ne-au dăruită* (= „dăruindu-ne“; propriu „de vreme ce“, dar și consecutiv: „și ne-au dăruit“) (*Bibl. rom. veche* I, 139). *S'au nevoit Mărița Sa de a cercatū* (= „cercând“ s. „a cercă“, „să cerce“; propriu „de vreme ce“, apoi și „și a cercat“) (id. I, 1507). Tot așa sânt: *Ne-am nevoit de am săvârșitū acestū lucru* (id. I, 250); cf. pe aceeași pagină cu trei rânduri mai înainte: *nevoitu-ne-am și noi să ne arătăm credinții cu fapte*.

*Cu mare osărdie s-au cumpătat de-au cercat până s-au spodobit de-au găsit izvorul vieții . . . (id. I, 156). Miron Logofătul au lăsat de n'au scris (= „nescriind“; propriu „de vreme ce“, apoi și „așa că“, „și n'au scris“) (Neculce, *Let.*², 178); cf. pe aceeași pagină însă: *nu le-am lăsat să nu le scriu. Care nu puțin lucru au făcut Nicolai Vodă atunci, de au mers (= „mergând“, „că au mers“; propriu „de vreme ce“, „când au mers“) la gazda lui Dimitrașco Vodă (Neculce, *Let.*² II, 302). Bine ai făcut de ți-ai luat (= „luându-ți“, „că ți-ai luat“; propriu „de vreme ce“, „când ți ai luat“) calul ăsta (Ispirescu, *Leg.*², 18) ș. a. — Arom: *Aista avea zăconu piđagorikeștil'i filosofi, di întrebă sufletulu a lor (Jahresbericht II, 44, No. 23). Tsits easte halea de tail' de pasa seară mul'erî?* (Weigand, *Ar.* 120/1).¹**

2. Dacă.

În legătură cu cele expuse despre conjuncția *de* vom încerca să lămurim și originea lui *dacă*, pentru care de asemenea încă nu s'a dat o explicare etimologică mulțămitoare.

Lexiconul Budan și Hasdeu, *Cuv.* I, 30 și 59 se gândeau la ital. *dachè*. Laurianu și Maximu evită să propună o etimologie. Cihac în vol. I, p. 32 a dicționarului său etimologic admite etimonul latin *de ad quod (quid)*, totuși trimite și el la it. *dacchè*, srb. *dake, dakle* „ergo“. În vol. II, p. 89 formele n.-sl., cr.-srb. *dake, dakle, daklem* „donc“ au ajuns punctul de plecare. Philippide, *Principii*, p. 52 și 105, pornind de la înțelesul „despre“, „în ce privește“ al lui *de* latin, îl derivă pe *dacă* din *de + quod*. Tiktin, *DRG.*, p. 502 scrie: „Anscheinend“ *de* „wenn“ + *ca* (= lat. *quam*?). „Ein dunkles Wort“. El se gândește deci la conjuncția *de + ca*, a cărei etimologie nu-i e lămurită, în vreme ce Philippide se gândește la prepoziția *de* „despre“, „în ce privește . . .“ + conjuncția *că*.

Din *de + că* derivă pe *dacă* și Crețu, *Mardarie Lexicon slavo-rom.*, București, 1900, p. 317.

O explicare mai aproape de adevăr a dat T. Raica, *o. c.*,

¹ În această parte a articolului nostru, deși aveam la îndemână fișele Dicționarului Academiei Române, intenționat n'am adaus decât prea puține exemple la cele date de Dimand și Tiktin în lucrările lor citate, pentru a arăta că, întrebuițând aceleași exemple, se poate ajunge la rezultate cu totul deosebite.

p. 161 care-l derivă din *de* „dacă“, „să“ + *ca* „dacă“, „când“, „cum“: „*de*... primește înțelesul organic al lui *să* stând înaintea tuturor timpurilor, atât singur, cât și combinat cu sinonimul său *ca*, supt forma *dacă*“.

Deși nefixată de-ajuns, explicarea dată de Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 567, p. 613, se apropie și mai mult de adevăr: „Nicht ganz klar ist daneben [e vorba de *pentru ca*] *deca* ‘sobald als’, später auch *deaca* oder mit Assimilation *daca*, endlich *deacă*, *dacă*. Die älteste Betonung dürfte, soweit das Wort nicht ganz tonlos war, *decá* gewesen, das Ganze als Anbildung an *postquam* zu fassen sein, wenn auch im überlieferten Rumänischen **poscà* nicht mehr vorkommt“. În *ă* din *deacă*, *dacă* trebuie să vedem „nicht die Konjunktion *că*, sondern die Abschwächung des alten *a* zu *ă* infolge der Tonveränderung“.

Dicționarele etimologice mai nouă nu ne dau nici o explicație pentru *dacă*, iar tratatele speciale privitoare la istoria limbii noastre vechi se ocupă de funcțiunea lui sintactică în propozițiune, dar nu-i caută originea.

Cunoscând cele arătate despre originea conjuncțiunii *de și* pornind de la funcțiunea sintactică a lui *dacă* explicarea originii acestuia nu e așa de grea cum se pare la întâia vedere.

Adverbul temporal *de* (= „din timpul...“, „din clipa...“) se pune și înaintea conjuncțiilor de timp pentru a exprima momentul de când începe acțiunea exprimată prin predicatul propozițiunii secundare de timp, alcătuiind cu acestea un fel de conjuncții compuse.

Așa avem pe **de când** = „din timpul s. momentul în care...“: *Patrusprădzecze dzile sânt astădzi, de cându așteptați* (*Cod. Vor.*, 92/7). *Au fost om rău, de cându ș-au fost* (*Prav. Mold.*, 90/2). *Mult, e mult, de când te-aștept!* (Alecsandri, *Poezii* II, 91). *Mai mâncat-ai sălăți de aceste, de când ești?* (Creangă, *Pov.*, 210); **de pe când** = „din timpul în care...“: *Semne multe aveă pe trup... și la mâni, de pe când fusease slujitor în Tara-leșească* (Neculce, *Let.* II, 254/18).

Tot așa e și **de cum**, în care *cum* nu are înțeles modal, ci temporal, pe acel de „îndată ce“, „cât ce“. *De cum înseamnă deci „din momentul s. clipa în care...“ „de îndată ce...“*: *Formam o păreche nedespărțită de cum răsărea lumina zilei până ce apunea* (Ghica, *Conv. Lit.* XIV, 165). *Călătorul care*

merge de la Bârlad spre Vaslui, de cum a ajuns la Podul Doamnei, zărește . . . turnurile albe ale unei biserici (Gh. Ghibănescu, *Baba Vodoaia . . . și Dascalul Dumitrachi*, Iași, 1895, 7, ap. Tiktin, DRG ; — a r o m . : *Andrușlu aveà agârșită dip di dip di cum îl bâșe mă-sa și dzâse* (Papahagi, *Basme aromâne*); și însuși **de îndată ce** cu care am glosat pe *de cum*.

Mai mult chiar. Adverbul temporal *de* se poate împreună chiar și cu conjuncții condiționale. Iată câteva exemple din limba veche: *De* (= „din momentul s. clipa . . .“) *se neștinre pare-i credinçosu a fi întru voi, nenfrârându-ș limba sa ce blăzneaște înrema sa, aceluia ăaste deșartă credința* (Cod. Vor., 115/10). *Dzise cătră cela ce sta sutașului Pavelu: de* (= „din momentul s. clipa . . .“) *se omulū Rimleanulū fără osându binre ăaste voao a-l bate* (Cod. Vor., 44/4). În dialecte *de* din această sintagmă și-a pierdut cu totul sensul temporal, simțindu-se numai condițional. Dau aici trei exemple pe care d-l Capidan a avut bună-tatea să mi le comunice din dialectul megleno-român: *Fitșor!i s dusiră si veadă disi vini muma lor. Nu știu disi va s-poși si yiñ astară la noi. Năs mi'ntribă disi loai vârna carte de-acasă.*

Din o sintagmă analoagă lui *de când*, *de cum* și *de îndată ce* s'a născut și *dacă*.

Se știe că în limba veche românească alături de *cum* < qu o m o [d o]. adverb ajuns cu timpul conjuncție, se întrebuintă ca conjuncție cu sens temporal și condițional și *ca* < q u a m̃ :

1°. T e m p o r a l (= „când“, „în momentul în care . . .“, „dacă“ temporal, „după ce“ sau un gerundiu): *Și ca fu a nă duce noao, zmulsemu-nă de la dânșii* (Cod. Vor. 24/5; = „când“ N. Test. 1648 și „după ce“ Biblia 1688). *Și ca multe dzile prebândi acie, deaci Fistu spuse lu împărat ce e de Paveiu* (Cod. Vor., 68/8); = „și trecând multe zile acolo . . .“ N. Test. 1648: „și de aca multe zile zăboviia acolo . . .“ Biblia 1688; cf. și: 32/6, 38/9 82/13, 90/5). *Și ca se apropiară cătră poarta cetăției, și ăată purtă un mort* (Coresi, E. 383/5, 384/26). *Și ca sfârșiră tot pre leagea Domnului, întoarse-se în Galilei* (id. ib. 577/29; cf. 12/3).

2°. C o n d i ț i o n a l (= „să“-/-, „de“, „dacă“, apoi „când“ și „cum“ condițional): *Și ca nu vădzuū de slava lumiriei aceei, e mână prinse-ră me* (Cod. Vor. 40/2; = »și când n'ăș ve-

deà . . . « N. Test. 1648; »și de a ca nu vedem . . . « Biblia 1688). *Ochîul ca-l veri strică și veri orbî, tot trupul tău va pipăi în untunearc* (Coresi, ap. Gaster, *Chr. I*, 23; cf. *să amu fure ochîul tău prostū, totū trupul tău luminatū va fi. Să ochîul tău hitleanū fure, totū trupul tău întunecatū va fi în Ev. lui Radul Gram.*, ap. Gaster, *Chr. I*, 8).

Și aici, ca și la *de*, înțelesul condițional e dezvoltat din cel temporal. Ca și la *de*, și la *ca* uneori nu putem spune precis dacă e vorba de înțeles temporal ori condițional, atât e de strânsă legătura între aceste două funcțiuni.

Acest *ca* se găsește și în dialecte. Astfel în:

A r o m . : *Nâs acățâ s-plângă, pri di nă parte, cum s-facă aclò, ș-pri di altă parte, ca-l' (= »de vreme ce«) părū pțân g'ine, că easte cu nă feată ahântu mușată* (Papahagi, *Basme aromâne*, 2/37; la p. 554 se interpretează greșit: »îi părū puțin cam bine« în loc de »de vreme ce îi părū puțin bine«). *Ca (= »de vreme ce«, »cum«) nu-l' vine icî g'ine al si-l'-creapă-numa, cândo avdzî, că fiçorlu nu-l' da căprestul, că scîa nâs, că caî are căprestul ațel are ș-calu, ma nu gri fi-và, ta s-nu-l duk'ască, că-î nâs și dzâse . . .* (id. ib. 217/9; interpretarea: „cam nu-i veni de loc bine“ dată la p. 554 e greșită).

Tot acest *ca* (nu *că*, cum crede Papahagi, *Basme aromâne*, 558) + *ară* = *erà* a dat naștere și compusului **cara**: *cara* (= „dacă“, „când“) *vdziră* (id. 3/13); *cara* (= „dacă“) *s feațe un munte* (id. 4/25); **carî** (scăzut din *cara*): *carî* (= „dacă“, „când“) *avdzî* (7/16); **dicara** = 1°. = „dacă“, „dupăce“: *Cătră tu amudziș, dicara vidzû că tricû dzua fără ca lâna s-alg'ască și cândo s-minduea la năirirea și bătirea fi-l' fățea năearcă-sa s alină pi ună dzeană, ș-anălță mân'le cătră țer și dzâse cu boațe mare* (id. 21/17); *dicara nviță ti fi lă easte vinita, lă dzâse* (id. 328/3); *ma voi, di cara h'ițî h'il' de-amiră și dicara vreți s-li vidêțî, vă fac aistă hătâre* (id. 328/7); 2°. = „așadară“: *U siminaî dicara* (propriu „din momentul în care eră“, „de vreme ce eră“, „de cum eră“, „dacă eră“, apoi „așadară“) *și criscû nă curcubetă, țe deadi pân di Dumnidză* (id. 102/7). *Il ligară dicara de-adûn cu mul'are-sa moartă, și-l arucară tu guvă* (id. 253/18).

M e g l . D-I Th. Capidan a binevoit să-mi pună la dispoziție trei exemple din textele culese de d-sa. Unul din ele are forma mai nouă *că*, celelalte o păstrează pe cea veche: *Izmi-*

k'aru, că vizū șa, se spărū mult și si duse an un cătun (= „dacă văzū așa, se sperie foarte mult...“). Tunțea fițșoru ca (= „când“, „dacă“) vizū că nu vini tșitșă-sa, si sculă și fuzi. Țea feată, ca (= „de vreme ce“, cum) zăbovi tănta văcot, fițșoril' nu-u șitară și fuziră casă.*

I str. *Si colę cavtat-a pre ur mare libru, si veđe, ca (= „dacă“) častata maia lu sv. Petru en tota vręma (pir-a vięe fost) n'ato facut de bire* (Gaster, *Chr.* II, 284 în un text cules de Miklosich).

Împrejurarea că conjuncțiunea *ca* cu sens temporal și condițional se găsește și în dialecte ne îndeamnă să nu admitem părerea exprimată în *Dicționarul Academiei Române*, I¹¹ 4, după care întrebuițarea lui *ca* în textele noastre vechi ar fi rezultatul traducerii verbale a paleo-slavului *jako* (že).

Din împreunarea adverbului temporal *de* (= „din momentul...“, „din clipa...“, „din timpul...“), cu acest *ca* s'a născut conjuncțiunea noastră *deca*, *deaca*, *deacă*, *dacă*, cum vom vedea numai decât cu exemple. Uzul din care s'a născut această conjuncție eră propriu latinei vulgare. Se știe doar că după adverbele de timp, mai ales după *ante* și *post*, apoi după *postridie*, *pridie* și în construcții din care lipsește unul din aceste cuvinte (cf. *venerant post diem sextum, quam...*, Cicero; *septimo die quam...*, Livius) se pune *quam* pentru a arăta punctul de la care începând trebuie socotit timpul anunțat în propoziția căreia i se subordonează cea secundară cu *quam*. Din momentul în care prepoziția *de* a primit funcțiunea de adverb, acesta a putut fi tratat la fel cu *ante* și *post*.

Cea mai veche formă a lui *dacă* e *deca* și se întrebuițează cu sens temporal și condițional întocmai ca al doilea element constitutiv al său:

1. Temporal = „din momentul s. clipa când s. cum“, „de vreme ce“, „după ce“, „când“, „cum“: *Deca se sfărșirū aceastea, dzise lu Pavelu duhulu* (Cod. Vor. 7/3). *Deca fu dzuo, nu cunoștia pământulu* (id. 93/9—10). *Deca se adunrară ei, grăi cătră'nșii* (id. 100/12—13). *Deca audzi acelu împăratū, elū mănîe-să* (Cod. Sturdz. 182, ap. Hasdeu, *Cuv.* II, 147). *Și deca lu strinseră elu cu oajde, dzise cătră cela ce sta, sutașul[u]ji, Pavelu* (Coresi, *Ap.*, Gaster, *Chr.* I, *3). *Și deca apune soarele to[ți] îngerii oameniloru... mergu la Dunnedzeu să se închine* (Apoc. ap.

Pavel, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 1). *Și deca întră sufletul pre porta ceriului înlăuntru, cu tărie dzis[e]* (*Apoc. ap. Pavel*, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 3; *Cod. Teodorescu*, 68 r⁰ 4, ed. Drăganu, 212). *E deca-ș feapse rugă, întoarse-sē s[ve]ți Sisinū* (*Minunile Sf. Sisoe*, s. XVI, Gaster, *Chr.* I, 6). *Iară Alexandru, deca văzū așa, învălūi stâlpul cu postav* (*Alexandria*, a. 1620, 1 v⁰, ap. Cartoian², 83). *Deca voiū bătrâni, cu ačasta mă voiū scăldă* (*ibid.* 12 r⁰, ap. Cartoian², 87). *Iară lefantele, deca auziră sunetulū clopotelorū, ele să spământară* (*ibid.* 32 v⁰, ap. Cartoian², 96). *Deci deca vede pre om, fuge să să ascunză undeva* (a. 1654, Gaster, *Chr.* I, 166). *Și deca văzū pre nedreptul domnu, că întră în pivniță, el să umplu de frică* (a. 1654, Gaster, *Chr.* I, 171). *Iar vecinii deca simfiră glasul, se sculară* (*Dosofteiu, V. S.*, Gaster, *Chr.* I, 224). *Nice pot ține minte, decă es din beserică* (*Psalt. lui Ioan din Vaslui*, a. 1710, Gaster, *Chr.* I, 364; pe aceeași pagină cu câteva rânduri mai jos: *deacă va audzi glasul cântărilor ps[al]milor, atunceș să mângăe*). *Iar înpăratul dec'au văzut măru, numai ce s'au mirat* (*Hronograf*, a. 1760, Gaster, *Chr.* I, 73).

În corelație cu *iar* de la începutul propozițiunii principale: *Și așa are nărav: deca vede unul de ei cruntū, iar ei-lū apucă alți[i] și-l mână* (*ibid.* 3 r⁰, ap. Cartoian², 83). *Și deca more muere, iar bărbatul nu să mai însoră* (*ibid.* 15 r⁰, ap. Cartoian² 88; cf. și 85, 98).

2°. Condițional = „să” -/-, „de”: *deca durmiretu pre mijloc de hotaru* (*Ps. Sch.*, 200; în alte psaltiri lui *deca* din acest loc îi corespunde *să*, cf. *Candrea, Psalt.* 127/34—35). Cf. și megl. *De că si neacă el, și tu s-ti nets* = „dacă se înneacă el, și tu să te înneaci, adecă, dacă unul face o prostie și tu să faci la fel” (*Com. Capidan*).

În această formă a sa conjuncția *dacă* pare să fi fost accentuată pe silaba ultimă. Acest fel de accentuare trebuie să se fi păstrat în unele regiuni atâta timp, cât s'a păstrat în limbă și conjuncția *ca* cu sensul distinct și s'a scindat legătura dintre aceasta și *deca*, cum dovedește faptul că găsim uneori pe *decă*, accentuat în acest chip, d. p. în Biblia de la 1688, *Gen.* 29, 10 (cf. *Tiktin, l. c.*) și în Psaltirea lui Ioan din Vaslui (a. 1710, Gaster, *Chr.* I, 364/2). Imprejurarea că elementul al doilea, din care eră compus, începea să dispară din limbă, a făcut cu puțință însă incurând mutarea accentului de pe silaba ultimă pe întâia. A fost un timp, tocmai epoca

cea mai veche a literaturii noastre, în care accentul vacilă, se găseă când în o parte, când în cealaltă a cuvântului. Din pricina aceasta probabil nici izvoarele care indică de obicei accentul cuvintelor nu accentuează pe *dacă* (cf. Tiktin, *l. c.*). Dacă am admite părerea că păstrarea lui *e* din *deca* trebuie atribuită faptului că acesta ar fi fost întrebuițat aton în frază (Ov. Densusianu, *H. l. r.* vol. II, fasc. 1, p. 59 și Candrea, *Psalt.*, vol. I, p. CXXX), atunci n'am putea explica formele ulterioare *deaca*, *daca*, *deacă*, *dacă*, care presupun accentuarea.

Din mutarea accentului de pe silaba ultimă pe penultima a rezultat forma *deaca*, care probează că metafohia *e* > *ea* se putea produce nu numai înainte de *ă*, *e* din silaba următoare, cum crede Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1921, p. 36, ci și înainte de *a*, cum crede Pușcariu, *Dacoromania* I, 378.

10. *Temporal*: *Și fu deaca sfracși Is. pilda acasta, trecu de aciă* (Coresi, *E.*, Gaster, *Chr.* I, 18). *Mainte deaca te veri sculă demăneața, dă haru lu Dumnezeu* (Coresi, *Caz.*, Gaster, *Chr.* I, 24). *Așa săntemă noi acmu, deaca ne dă Dumnezeu avuție* (id., *ibid.* I, 27). (În corelație cu *iară*) *Iară deaca se apropie lumina spăseniei noastre, iară noi cu bucurie... să întrămă* (Coresi, *Ev. cu înv.* 1580—81, *ibid.* I, 29). *Deaca ne-au dată Domnezeu cuventele sale afară să ne ispăsim pentru iele, dară pren ce ne vămă ispăși?* (*Cat. lut.* copiat la 1607, *ibid.* I, 40). *Acmu deaca vedzi că te luom, tu pomenești de po[că]niță* (*Cod. Teodorescu* 71 r° 6, ed. Drăganu, 213). *Că deaca să va arătă să avem îndrăznire* (ante 1618, Gaster *Chr.* I, 48). *Și fu deaca audzi Elisavethă sărutarea M[a]riei* (*Cea mai veche carte Rákóczyană*, ed. Drăganu, 247). *Că iată deaca fu glasul sărutărei tale întru urechile meale, jucă tinărulă cu bucurie* (id. *ibid.*, 247). *Iară deaca să va lăsă sf[â]nta leturghie, deciă să meargă acasă* (*Prav. Gov.* 1640, Gaster. *Chr.* I, 89). *Dzău priimește cu milă păcătosul, deaca să întoarce* (Varlaam, *Caz.*, 10). *Iară de să va prileji cela, ce va să strice tocmeala, să nu fie arat, iară celalalt va fi arat, atunce să are și celalalt și deaca va ară să întoarcă, să-și ia cineși pământul, și să fie o tocmeală stricată* (*Prav. Munt.*, ap. Longinescu, *Legi vechi rom.*, 2); în *Prav. Mold.* lui *deaca* îi corespunde *daca* și aici, precum și în celelalte locuri unde se găsește; o singură dată se găsește și în *Prav. Munt. daca*, cf. Longinescu, *o. c.*, p.

368 și 79). *Și deaca văzù robulù lui D[uj]mnezeu, atunce foarte se bucură* (Caz. Gov., Gaster, Chr. I, 100). *Și deaca au încetatù, zis-au unulù dintru ucenicii lui cătră dânsulù* (Ev. 1746, Gaster, Chr. II, 36). *Deaca cunoscù ighemonul neînduplecatul ei, învăță de o bătură peste obraz* (Dosoftciu, V. Sf., Sept. 3, ap. Tiktin, DRG.). *Deaca va treace iarna, va trimite [meșteri]* (Viața și pildele preaînțeleptului Esop, 1812, Gaster, Chr. II, 207). *Că deaca-i îmbătrâni, Păru'n cap și s'o albi* (Jarnik-Bârseanu, Doine, 177) ș. a.

2°. Condițional: *A noastră mântuire, deaca vruseșù mântuitorule să o tocmești întru pântecule feçoarei sălășluiu-te-ai* (Cea mai veche carte Rákóczyană, ed. Drăganu, 248). *De va luà vre un plugariu pământ striin să samene și se vor tocmi să împarță în doao cu stăpânul, și deaca va veni vreamia, de nu va lucrà pământul bine... acela să nu ia nemica den roada, ce va face acel pământ* (Prav. Munt., Longinescu, o. c. 7). *Să arate stăpânului semnul aceii vite perite și deaca se va cunoaște, nu va avea nice o cercetare* (id. ibid., 12). *Deci deaca întru umbra atâtù să rāvārsă duhul cel sfânt, cu cât mai vartos întru așezământul cest nou* (Omiliu, 1775, Gaster, Chr. II, 108). *Și deaca ar fi făcutù ačasta, vrea să-i zică lui* (P. Maior, Didahii, 1809 Gaster, Chr. II, 202).

Fie prin asimilație, cum crede Meyer-Lübke, l. c., fie că ea a trecut în *a* după dentală ca în *aștaptă* (Psalt. sch. ps. CXLI, 8; Ps. vor. CIII, 11; Ps. Hurm., ps. XXXII, 20; CXIII, 122; CXLI, 8; Cod. Vor., 613), *ghetază* (Ps. sch., ps. LXXVII, 20), *însetază* (Ps. Hurm., ps. CIII, 11), cum crede Ov. Densusianu¹, din *deaca* s'a născut forma *daca* pe care o întâlnim începând încă din secolul XVI mai mult în regiunile moldovenești și ardelenene, în vreme ce *deaca* se întrebunțează și mai departe mai ales în Muntenia,

1°. Temporal: *Iar daca au venit Moldoveanul de unde au fost* (Hasdeu, Cuv. I, 57, Târgu-Jiu, a. 1591). *Ce dacă s'au așezat Oprea la odăile dărăbanilor, aflând Ureche vreme și cale deșchisă de a se depărtare și de a eșire din țeară, au învățat pre gazda sa... să spuie că s'au dus acasă la Cărligătură* (Gaster

¹ Ov. Densusianu, *H. l. r.*, v. II, fasc. 1, p. 58—59; cf. și Candrea Psalt., CXLI.

Chr. I, 73). Când va găsi neștine un dobitoc, făcând pagubă unde va vre un loc, și dacă-l va găsi, nu-l va mărturisi domnului său, ce-i va tăia urechile, sau coada... să nu-l mai ia stăpânului său, ce să-i diă alt bou sănătos (Prav. Mold., ap. Longinescu, o. c., p. 15—16; în Prav. Munt. deaca). Dacă cerul să acoperă cu nori... nu te desnădăjdui (Marcovici, Datoriile omului creștin, 14). Copil dacă dobândește, și o doică-i trebuiește (Pann, Pov. vorbeii II, 155). Calul dacă simți că fata se pierde cu firea, o îmbărbătă (Ispirescu, Leg. 18). Odată dacă te-am ales, tu ești a mea (id., ibid. 37). Acolo dacă ajunse bătut în poartă, (id., ibid. 100) ș. a. Temporal e și compusul dacă vream ce din dacă vream ce gîudețul nu creade și de să va află lucrul că nu-i de a creade-rea, să să ciarte ca un ucigătoriu de părinți (Prav. Mold. 53/1).

²⁰ **Condițional:** *Acela om de va fi cumu se dzice ispravnic besearicii și va finiă el banii și dacă-i va cheltui pre treabele sale, acesta să nu aibă altă certare, ce să fie gonit den locul său și toate bucatele și ocinile, ce va avia, toate să să diă besearicii (Prav. Mold., ap. Longinescu, o. c., p. 15—16; în Prav. Munt. deaca). Amar lor dacă gîndesc, Și că duh se socotesc (Gaster, Chr. II, 251 din Mumuleanu, Caracteruri, București 1825). Dacă întâmplarea a putut întocmi aceste lucruri, cum nu se iuvesc și în zioa de astăzi asemenea întâmplări? (Marcovici, Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Jung², 12). Dacă nu vrei să mă ascuți, stăpâne, ori ce ți se va întâmplă, să știi că numai tu ești de vină (Ispirescu, Leg. 9). Să le ghicească dacă or să facă copii (id., ibid. 1). Eu fi-am spus curatul adevăr și dacă vei luptă, alegeți (id., ibid. 42). Nu mă bate cu canoane dacă nu m'ai fost bătut, când faptele le-am făcut! (id., ibid. 194).*

Sânt dese exemplele în care *dacă* poate fi interpretat atât temporal, cât și condițional: *Nimic n'ai dacă n'ai darul de-a muri nici odată (Konaki, Poezii, 264). Și dacă ne-o ajută Dumnezeu să scăpăm și de dânsa, apoi suntem voinici (Ispirescu, Leg. 6). Dacă mi-i înșelă, jurământu' ce-oi jură pe capul tău va cădea (Jarnik-Bârseanu, Doine, 241) ș. a.*

Din *deaca* prin slăbirea lui *a* din silaba finală atonă s'a născut *deacă* (scris și *dEcă*):

¹⁰ **Temporal:** *deacă (Mardarie Cozianul, No. 982 și 984, ed. Crețu, p. 138). Iar deacă să spăimântară, Le-au grăit lor Iosif iară (Barac, Răsipirea Ierusalimului, 1821, Gaster, Chr. II, 241).*

Deci deacă a văzut Domnul nostru lucrul acesta (Mag. ist. I, 127/13). Și deacă să apropie [Alexandru] de Efrat, Darie auzi și scrise oștile (Alexandria, București 1850). Deacă ceriul prin nenorocire va voi ca să te ispitească, vino îndată ca să mă aflî (Beldiman, Numa Pomp. I, 33). Heba mă măi 'n bătae, deacă nu-mi dai arme = „Când pui pe un om la o treabă fără să-i dai mijloacele de a o săvârși” (Zanne, Prov. IV, 248).

20. Condițional: *Deacă doriți, și vă veți învăța, și veți face așa, veți fi pe această lume bună-norocoși. (Catehisis mic, 1774, Gaster, Chr. II, 99). Deacă poruncește această, dară ce opreaște? (id. ib. II, 100).*

În sfârșit tot prin slăbirea lui *a* în silaba finală atonă s'a născut *dacă* care astăzi tinde să ajungă general. Deoarece forma aceasta e mult mai veche decât s'ar crede, dăm și pentru ea câteva exemple:

10. Temporal: *Dacă am vezut tocmală de bună voe ne-am pus pecețile (Hasdeu, Cuv. I, 29, Bacău, a. 1581). I-au luat Leșii în goană până la oastea cea supusă, și cu aceea dacă s'au timpinat, în loc au stătut (Let. I, 217). Și dacă l-au dus la Mihaiu Vodă au pus de-i tăiă capul (id. I, 221). Dacă au venit această veste, mult s'au amărit Nicolai Vodă (id. II, 175). Și se miră și Tatarii dacă au venit (id. III, 275). Împărăteasa dacă au luat această înștiințare, s'au rădicat din Crâmă (Dionisie, 170). Dacă vre-odată lucră ceva, se socotea prea nenorocit (Drăghici, Robinson Cruzoe, 141). Dar dacă deschise scrinul, nicăiri nu l-a găsit (Pann, Noul Erotocrit, I, 101). Oh! te fericesc dacă ești nesimțitoare! (C. Negruzzi, I, 51). Vulpea, dacă n'aiunge, zice că pute (id. I, 250). Dacă închid un ochiu, văd mâna mea mai mică (Eminescu, Nuvele, 31). Ș'apoi ne-am liberat noi tot într'o zi, și dac'am venit în sat, am mai stat (Vlahuță, Clipe de liniște, 18). Ei, dacă se adunară la un loc, aduseră vorba iarăși despre Broasca fratelui lor (Ispirescu, Leg. 36). Dacă ajunse și găsi pe toți ai lor adunați la tatăl său, începă, să le povestească (id. 36). Și piatra prinde mușchiu, dacă șede mult într'un loc (Creangă, Pov. 140). Nu dormi toată noaptea bietul om, iar dacă se făcu ziuă-și luă iar copilașii și merser în pădure (Păp. Reteganul, Pov. ard. I, 45). Atunci-i fi tu fecior, ginerele mieu, dacă vei putea asemenea până mâne dimineață valea aceasta cu dealul de lângă dânsa (Mera, Basme, 219). Tu, bade, așa-i gândit ca dacă mi-i*

părăsi, eu altul n'oi mai găsi (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 234). *Acolo dac'om sosi, ea frumos ne-a omeni* (id. 24). *Hai, bade, de mă ia pân' ce-s pruncă tinerea, Că dac'oi îmbătrâni, toți oamenii m'or urî* (id. 45). *Dacă nu e colac, e bună și pânea* (Zanne, *Prov.* IX, 43).

Firește unele din aceste exemple, d. p. cel din urmă, pot fi înțelese și condițional.

Temporal trebuie interpretat *dacă* și în locuțiunea *las să* ~ *dacă*: *Las' să vie, jurcile, dac'a trecut dulcele* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 446). *Las' să ardă macar satul, dacă mi-i beșiv bărbatul* (Sevastos, *P. pop.* 259). Cu omițerea propoziției consecutive, în mod eliptic: *Las' dacă v'a durea capul.* (Creangă, *Pov.* 9). *Oiu vorbi eu și cu dânșii și las dacă va fi ceva* (id. 13). *Las' dacă nu i-a da odihna pe nas, zise boierul în gândul său* (id. 301).

²⁰ **Condițional¹**: *Fericiți cei ce nu se mai deșteaptă, dacă însă visurile spăimântătoare nu turbură și țărâna mormânturilor* (Marcovici, *Culegere*, 7). *Dacă... te-ai fi născut din așa feliu de părinți, oare n'ai fi păzit aceste obiceiuri* (Drăghici, *Robinson Cruzoe*, 158). *Dacă întâmplări rare... par'că ar zăticni cursul în regulile-ordinare...* (Konaki, *Poezii*, 265). *Dacă Domnul va să cineze, îmi zise el, i-am gătit un huladnoi minunat* (id. I 58). *Dacă numai asupra-mi nu poți s'aduci vr'un bine, — Eu râz de-a mea durere, și o desprețuesc* (Alexandrescu, *Meditații etc.*, 6). *Dacă vrei să afli taina ce mă'ncântă, iată poezia ce inima-mi cântă* (Alecsandri, *Poezii*, I 127). *Ce ar fi ajuns patria astăzi, dacă strămoșii noștrii ar fi dormitat și ei!* (Bălcescu, *Ist. Rom. sub Mihaiu V. Vit.*, 580). *Păcatul, dacă păcat este...* (Delavrancea, *Par.* 45). *Prietene, știi una? — Știu, dacă mi-i spune.* (Creangă, *Pov.* 40). *Ce feliu de viață ai să mai duci tu, dacă nu poți ieși în lume cu bărbatul tău?* (id., 87). *Bine, dragul tatei, dacă te bizuești că-i putea răzbate până acolo* (id. 185). *Însă dacă vrei și vrei numai decât să te duci, eu nu te opresc* (id. 193). *Dacă este că a lăsat Dumnezeu să fim mai mari peste alții, ar trebui să avem milă de dânșii, că și ei sârmanii sânt oameni!* (id. 209). *D'apoi dacă n'oiu ști eu, cine altul are să știe!* (id. 299). *Dacă căutați ceea ce ziseși aici*

¹ Pentru acest înțeles e caracteristic proverbul: *Cu poate și cu dacă, nime nu se'mbracă* (Ion Creangă IV, 85.).

este (Ispirescu, *Leg.* 7). *Bucuros mi te-oiu lăsa, dacă bine te-î purtă* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 375). *Dacă dai, n'ai* (Prov.) ș. a. m. d.

Ajuns în această fază, *dacă* a început să se desvolte mai departe luând o nuanță.

3°. cauzală: *Oh! să dai samă dacă am călcat-o [hotărîrea]* (C. Negruzzi, I, 45). *O! nu sunt eu vinovat sârmană copilă dacă nu te iubesc* (id. I, 56). *De unde să iei, dacă n'ai pus?* (Creangă, *Pov.* 125). *Dacă s'a aruncat în partea mâne-sa, ce-i vinovat el?* (id. 202). *Dacă ți-i vorba de-așa, ai să-ți rupi ciochinile umblând* (id. 202).

4°. concesivă: *Sfântul soare, dacă-i soare, și tot după tine moare* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 15).

5°. ipotetică: *Tare-or fi îmbătrânit, deaca n'or fi și murit* (Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 310).

Dacă după propozițiunea condițională ipotetică urmează numai o propozițiune consecutivă exprimată ori neexprimată, înseamnă că ipoteza făcută nu e întemeiată. Nu e exprimată propozițiunea consecutivă în: *N'auzi drăguță? — Dacă nu-s surdă* (se 'nțelege „să n'aud“; Al. Op. I, 602, ap. Tikin, *DRG.*). Mai ales în legătură cu *doar*: *Te rog, să mâi cu băgare de samă, ca să nu-mi prăvăli nora. — Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltă ieri, jupâne Strul* (Creangă, *Pov.* 115). *Gândeam că te-i fi dus prin lume.. — Dacă doar de lume am fugit* (id. 324).

Deși în aceste cazuri *dacă* s'ar putea explica și din *da',că...*, cred că această explicare trebuie înlăturată, având și alte construcții la fel alcătuite cu *cum*, *când*, *unde* etc.

Iată și un exemplu cu propozițiunea consecutivă exprimată: *Dacă doar nu-s un poponeț să m'aprint și să mă sting pe mică ve ceas* (Alecsandri, *Teatru*, 814).

6°. *Dacă* + condiționalul exprimă, ca și *de*, dorința ireală când nu urmează propozițiunea principală: *Dacă nu m'ar simți nimeni când voi fugi* (Delavrancea, *Par.* 241). *Dacă l-aș ucide în bătaie, când aș află că el a prins pupăza* (Creangă, *Amint.* 56). Pentru exemplul din urmă cf. și cele spuse la 5°.

Propozițiunile cu *dacă*, păstrându-și întru câtva sensul condițional, se întrebuintează ca:

7°. subiecte: *Ce-ți pasă ție, chip de lut, dac'oiu fi eu*

sau altul! (Eminescu, *Poezii*, 282). Și dac'a fost peștăd es, e lucru tare cu 'nșeles (Coșbuc, *Balade și idile*, 16).

8°. obiecte: *Să vadă... dacă acele poame eră de mâncare sau ba* (Drăghici, *Robinson Cruzoe*, 51). *Ne'ndoim dac'așa oameni, întru adevăr au stat* (Alexandrescu, *Meditații*, 8). *Ia să te vedem, dacă mi-i găci tu cimilitura aceasta* (Creangă, *Pov.* 150). *Îl întrebă dacă este bine să o ia* (Ispirescu, *Leg.* 22).

9°. Subiectiv și atributiv în același timp se poate interpreta exemplul: *și [pricina] dacă mă vezi așa de jigărit, este că n'are cine să mă hrănească* (Ispirescu, *Leg.* 15).

N. Drăganu.

Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză.

Soției mele.

Dintre marile literaturi europene literatura engleză este una din cele de pe urmă ce au ajuns să fie cunoscute la Români. Nici nu este de mirare, dacă ținem seamă de distanța care ne desparte de Anglia și de lipsa în trecut de relațiuni, care nici până acum nu s'au înmulțit prea mult.

Astăzi chiar, dintre miile de Români, cari își fac studiile câte 5—6 ani dearândul la Paris, foarte puțini au curiozitatea de a trece, chiar și pentru câteva săptămâni, Canalul Mânecii, mulți de sigur din teama de necunoscut, neștiind limba. Totuși din când în când, câte unul mai doritor de a cunoaște lumea, se abăte și prin Anglia. Cel dintâiu care ne-a lăsat și o însemnare a călătoriei sale prin acele locuri a fost Petrache Poenaru, organizatorul școalelor din România, care a vizitat mai multe orașe din Anglia pe la 1831¹.

Mai multe descrieri de acest fel au lăsat Englezii care au călătorit prin Țările Românești². Vizitele Englezilor care au făcut ca poporul român să fie mai cunoscut în Anglia, n'au contribuit

¹ Însemnările lui, relative mai ales la industria și instrucția engleză, au fost publicate de dl. Iorga în „Histoire des relations Anglo-Roumaines“, p. 114—130. Iași, 1917.

² Vezi Iorga, *op. cit.*; M. Beza, *English Travellers in Rumania*, în „Papers on the Rumanian People“, London, 1920 și I. Botez, *Scriitori engleji despre Români*, în „Studii și observații“, București, 1920. La acestea se poate adăoga, cu toate că este opera unui american, ultima carte a lui Ch. U. Clark, *Greater Roumania*, New-York, 1921.